

Biuletyn Historii Sztuki
LXXXIII:2021, nr 4
ISSN 00063967

TADEUSZ ZADROŻNY
Warszawa, Instytut Sztuki PAN
<https://orcid.org/0000-0003-4372-778X>

*Rückgabe des beschlagnahmten
Bibliotheksgutes – argumentacja Gustava Abba
i stanowisko Kajetana Mühlmann.
Epizod z dziejów polskich zbiorów
artystycznych w okresie II wojny światowej*

*Rückgabe des Beschlagnahmten
Bibliotheksgutes: Gustav Abb's Argumentation
and the Position of Kajetan Mühlmann.
An Episode in the History of Polish Artistic
Collections during WW II*

Pod koniec listopada 1941 r. doszło do dyskusji między Gustavem Abbem, szefem Głównego Zarządu Bibliotek w Generalnym Gubernatorstwie, i Kajetanem Mühlmannem, Pełnomocnikiem Specjalnym do Spraw Zabezpieczenia Dzieł Sztuki i Zabytków Kultury, na temat ewentualnego przekazania do *Staatsbibliothek* obiektów bibliotecznych „zabezpieczonych” przez Urząd Mühlmanna. Raport z tej konfrontacji doskonale obrazuje dwoistość postaw funkcjonariuszy GG wobec dóbr skonfiskowanych z rozkazu i w imieniu władz niemieckich na okupowanych polskich ziemiach, tak jak i ich biegłość w dostosowaniu wyводу do korzystnych dla Niemiec, lecz niezgodnych z prawem międzynarodowym, koncepcji prawnych, w tym wypadku do idei *debellatio*.

Słowa-klucze: Gustav Abb, Kajetan Mühlmann, Generalne Gubernatorstwo – niemiecka administracja okupacyjna, grabież i eksploatacja okupowanych ziem polskich, Sonderbeauftragte für die Erfassung und Sicherung der Kunst- und Kulturschätze, Urząd Pełnomocnika Specjalnego do spraw Sporządzenia Spisu i Zabezpieczenia Dzieł Sztuki i Zabytków Kultury, Staatsbibliothek Krakau, Hauptverwaltung der Bibliotheken, Główny Zarząd Bibliotek, Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement, zagrabione dzieła sztuki – zabezpieczone dla Rzeszy Niemieckiej, *occupatio bellica*, *debellatio*, zawojowanie

Towards the end of November 1941, a discussion took place between Gustav Abb, head of the Main Board of Libraries in the General Government, and Kajetan Mühlmann, the Special Plenipotentiary for the Safeguarding of Works of Art and Cultural Heritage, about the possible transfer to the *Staatsbibliothek* of library objects „secured” by Mühlmann’s office. The report on this confrontation perfectly illustrates the duality of attitudes of the GG officers towards goods confiscated in occupied Polish territories by order and on behalf of the German authorities, as well as their proficiency in adapting legal arguments which, while in contravention of international law, were favourable to Germany, in this case to the concept of *debellatio*.

Keywords: Gustav Abb, Kajetan Mühlmann, General Government, administration of Germany-occupied territory, looting and exploitation of occupied Polish territories, Sonderbeauftragte für die Erfassung und Sicherung der Kunst- und Kulturschätze, Office of the Plenipotentiary for the Safeguarding of Works of Art and Cultural Heritage, Staatsbibliothek Krakau, Hauptverwaltung der Bibliotheken, Main Library Board, Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement, looted artworks sequestered for the German Reich, *occupatio bellica*, *debellatio*, conquest

Tytułowy „zwrot skonfiskowanego mienia bibliotecznego”¹ wyznacza krąg tematyczny kilku zachowanych pism datowanych na koniec roku 1941 i początek 1942, dokumentów, które po wojnie, w 1. połowie 1948 r., w fazie przygotowań oskarżenia niemieckiej administracji Generalnego Gubernatorstwa o zbrodnie wojenne, uznano za tak istotne, że w zwartej grupie włączono do akt procesu przeciw Josefowi Bühlerowi, początkowo szefowi Urzędu Generalnego Gubernatora, a później sekretarzowi stanu i szefowi rządu Generalnego Gubernatorstwa, a także zastępcy Generalnego Gubernatora². W zbiorze akt procesowych sąsiadują one z dokumentami związanymi tematycznie z „odesłaniem bibliotek skonfiskowanych przez szefa Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa”³, czyli epizodem przed laty wyodrębnionym ze źródeł archiwalnych i opisanym przez Andrzeja Mężyńskiego, raz przy okazji prezentacji dokumentów dotyczących działalności Kommando Paulsen⁴, innym razem w monografii poświęconej bibliotekom warszawskim w latach 1939–1945⁵. Częściowy zwrot zbiorów i obiektów bibliotecznych skonfiskowanych w 1939 r. przez funkcjonariuszy Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa, pozytywny dla warszawskich bibliotek, Mężyński interpretował w kategoriach osobistego sukcesu Gustawa Abba, ówczesnego dyrektora Staatsbibliothek Krakau, szefa referatu Bibliotheksangelegenheiten i zarazem Hauptverwaltung der Bibliotheken – niemieckich organów administracyjnych funkcjonujących w ramach rządu Generalnego Gubernatorstwa, a dokładnie w strukturach Hauptabteilung Wissenschaft und

* Niniejszy tekst stanowi rozszerzenie referatu *Rückgabe des beschlagnahmten Bibliotheksgutes - argumentacja Gustava Abba i stanowisko Kajetana Mühlmanna*, który został ogłoszony 14 XI 2019 r. w Bibliotece Uniwersyteckiej Poznaniu w ramach międzynarodowej interdyscyplinarnej konferencji naukowej *Wojna i książka. Księgozbiory, biblioteki, wydawnictwa i twórcy podczas konfliktów zbrojnych i politycznych. Stan badań i perspektywy badawcze* (Poznań, 13-15 XI 2019); autor chciałby serdecznie podziękować recenzentom wybranym przez redakcję *Biuletynu Historii Sztuki* za czas poświęcony wnikliwej lekturze i cenne uwagi, które przyczyniły się do wzbogacenia tego tekstu.

¹ Zapis pełny brzmi: „Rückgabe des durch den Sonderauftrag zur Sicherung der Kunst- und Kulturschätze beschlagnahmten Bibliotheksgutes” – zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu [dalej: IPN GK] 196/297 Najwyższy Trybunał Narodowy. Proces Józefa [Josefa] Bühlera, t. 297, k. 225–229, w połączeniu z k. 231 i 234.

² O procesie przeciw Josefowi Bühlerowi przed Najwyższym Trybunałem Narodowym w Krakowie: Tadeusz KULAKOWSKI, „Proces Józefa Bühlera, szefa Rządu Generalnego Gubernatorstwa”, w: Janusz GUMKOWSKI, Tadeusz KULAKOWSKI, *Zbrodniarze hitlerowscy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1961), s. 175–266; Tadeusz CYPRIAN, Jerzy SAWICKI, *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego* (Poznań: Instytut Zachodni, 1962), s. 324–383.

³ W brzmieniu oryginalnym: „Rückführung der vom Chef der Sicherheitspolizei und des SD beschlagnahmten Bibliotheken” – zob.: IPN GK 196/297 Proces Józefa [Josefa] Bühlera, t. 297, k. 230–233.

⁴ Andrzej MĘŻYŃSKI, *Kommando Paulsen, październik–grudzień 1939 r.* (Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki. Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw [sic!] Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, 1994), s. 27–30, 69–83; Id., *Kommando Paulsen. Organisierter Kunstraub in Polen 1942–1945* [sic!] (Köln: Dittrich, 2000), s. 10, 99–115, 124, 125, 134–149, 151, 165–170.

⁵ Andrzej MĘŻYŃSKI, *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945* (Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Dziedzictwa Kulturalnego, 2010), s. 147–152.

Unterricht⁶. Jednak starania Abba o pozyskanie dóbr kulturalnych skonfiskowanych w imieniu Generalnego Gubernatora Hansa Franka przez Urząd Pełnomocnika Specjalnego do spraw Zabezpieczenia Skarbów Sztuki i Zabytków Kultury, których jeszcze nie omawiano, nie zostały uwieńczone podobnym sukcesem. Idąc śladem Mężyńskiego, można i tę grupę dokumentów opatrzoną tytułem „zwrot skonfiskowanego mienia bibliotecznego” interpretować w aspekcie osobistych przymiotów Abba, jego rewindykacyjnej skuteczności lub jej braku, choć wydaje się, że stanowią one przede wszystkim świadectwo starcia nie tyle dwu ludzi, ile dwu odmiennych koncepcji dających podstawę do wykorzystania dóbr kulturalnych przejętych i skonfiskowanych przez służby i przedstawiciele władz niemieckich na podbitym terytorium.

Aby sięgnąć do rozporządzeń i prawnych teorii, które stanowiły punkt wyjścia dla argumentacji obu tytułowych bohaterów, należałoby cofnąć się do września i października roku 1939, do genezy kompetencyjnego zamętu i rywalizacji urzędów niemieckich o eksploatację zdobytych w Polsce obszarów i dóbr gospodarczych wszelkiego rodzaju, w tym także dóbr kulturalnych⁷. W połowie września 1939 r., w trakcie działań wojennych Hitler zawiązał Hansa Franka do kwatery głównej w pociągu specjalnym nieopodal Gogolina i ustnym rozkazem 15 września powierzył mu zarząd cywilny nad całością okupowanych obszarów polskich. Po upływie kilku miesięcy, 19 stycznia 1940 r., podczas konferencji z kierownikami działów Urzędu Generalnego Gubernatora, Frank nawiązał do ówczesnego spotkania z Wodzem i Kanclerzem Rzeszy Niemieckiej: „[...] otrzymałem polecenie [...] z rozkazem szczególnym bezwzględnie wyeksploatowania tego terytorium jako obszaru wojennego i kraju zdobytego [...] uczynienia z niego kupy gruzów z punktu widzenia jego struktury gospodarczej, socjalnej, kulturalnej i politycznej”⁸. W zestawieniu z regulaminem do czwartej konwencji haskiej z 1907 r., zwłaszcza artykułem 43., były to formy okupacji nielegalnej, a właściwie podboju łamiącego fundamentalne zasady prawa narodów i przejaw bezwzględnej woli zniszczenia kraju zdobytego⁹.

Zanim jednak przyszły Generalny Gubernator dla okupowanych polskich obszarów otrzymał ustawowe narzędzia do wypełnienia swej misji, Wódz i Kanclerz Rzeszy Niemieckiej dekretem z dnia 7 października 1939 r. powołał Heinricha Himmlera, Reichsführera SS, na urząd Komisarza Rzeszy do spraw Umacniania Niemczyzny z zadaniem sprowadzenia

⁶ Ibid., s. 152.

⁷ W ujęciu systemowym zabezpieczenie dóbr kulturalnych zaliczano do sfery gospodarczej jako: „Sicherstellung von Werten”, czyli „Zabezpieczenie wartości”; zob. Albert WEH, *Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objaśnieniami i szczegółowym skorowidzem* (Krakau: Burgverl. Krakau, 1941), E 8, zwłaszcza E 845, 846 s. 1–3; Id., *Das Recht des Generalgouvernements nach Sachgebieten geordnet mit Erläuterungen und einem ausführlichen Sachverzeichnis* (Krakau: Burgverl. Krakau, 1941), E 8, zwłaszcza E 845, 846 s. 1–3.

⁸ Cyt. za: CYPRIAN, SAWICKI, *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału*, s. 350; w brzmieniu oryginalnym: „Am 15. September 1939 erhielt ich den Auftrag, die Verwaltung der eroberten Ostgebiete aufzunehmen, mit dem Sonderbefehl, diesen Bereich als Kriegsgebiet und Beuteland rücksichtslos auszunehmen, es in seiner wirtschaftlichen, sozialen, kulturellen, politischen Struktur sozusagen zu einen Trümmerhaufen zu machen” – Abteilungsleiter-Sitzung. Freitag, 19. Januar 1940, 10:30 Uhr, k. 4, w: Hans FRANK, *Tagebuch* – IPN GK 95/3 (d. vol. II/2) Abteilungsleiter-Sitzungen, k. 41.

⁹ Podbój był prawdziwym celem, co znalazło wyraz choćby w sformułowaniach użytych przez Hitlera w Reichstagu w mowie z 6 X 1939; w kontekście statusu prawnego Generalnego Gubernatorstwa i podporządkowania tego terytorium suwerenności Rzeszy Niemieckiej należy przypomnieć przede wszystkim: „Unter diesen Schlägen ist dieser Staat [Polen] nun in wenigen Wochen zerfallen und hinweggefegt worden. Eine der unsinnigsten Taten von Versailles ist damit beseitigt [...] Das Polen des Versailler Vertrags wird niemals wieder erstehen!” – Reichstag, 4. Sitzung, Freitag den 6. Oktober 1939, s. 55d, 60d, w: Reichstagsprotokolle 1939/[19]42, 1, s. 51a–63b, https://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt2_n4_bsb00000613_00056.html oraz https://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt2_n4_bsb00000613_00061.html.

Reichsdeutschów i Volksdeutschów mieszkających za granicą po to, by osiedlić ich na stałe na obszarze Rzeszy Niemieckiej, w tym na nowo zdobytych niemieckich terenach osadniczych, czyli na polskich obszarach okupowanych, które w tej regulacji nazwano już niegdyś polskimi – „ehemals polnische Gebiete”. Dla dobra niemieckiej wspólnoty narodowej Komisarzowi Rzeszy powołanemu tym dekretem Hitler nadał uprawnienia dowolnego przemieszczania obcych narodowo grup w obrębie niemieckiej strefy interesów, w tym wysiedlania ludności polskiej z zajmowanych przez nią dotychczas terenów. Zaplanowane przedsięwzięcia Reichsführer SS miał wykonać przy użyciu środków oddanych mu do dyspozycji przez Ministra Finansów Rzeszy, a na mocy późniejszych rozporządzeń także przy wykorzystaniu zasobów materialnych i finansowych uzyskanych z konfiskat i eksploatacji dóbr na Wschodzie, również dóbr kulturalnych, co już wcześniej, od początku wojny w jakimś zakresie realizowały komórki SD¹⁰. Jednak w systemie prawnym Rzeszy wszelkie decyzje o ekonomicznym zagospodarowaniu zdobytych obszarów leżały w kompetencjach marszałka polnego Hermanna Göringa, Przewodniczącego Rady Ministrów do spraw Obrony Rzeszy, Pełnomocnika do spraw Planu Czteroletniego, i to on na podstawie ustaleń z posiedzenia Gabinetu do spraw Obrony Rzeszy w dniu 13 października powołał Haupttreuhandstelle Ost, czyli Główny Urząd Powierniczy Wschód¹¹. Dlatego już w chwili podpisania 12 października 1939 r. przez Wodza i Kanclerza Niemiec dekretu o utworzeniu z dniem 26 października Generalnego Gubernatorstwa na ziemiach zdobytych, które nie zostały włączone do Rzeszy, i przekazaniu ministrowi Rzeszy Hansowi Frankowi władzy nad okupowanymi obszarami¹², sytuacja prawna skomplikowała się niebywale, zmuszając Franka do rozpoczęcia starań o zabezpieczenie swoich interesów za pomocą pełnomocnictw Göringa w ramach realizacji planu czteroletniego i wyodrębnienia Generalnego Gubernatorstwa z ogólnego systemu urzędów powierniczych¹³.

¹⁰ Erlaß des Führer und Reichskanzlers zur Festigung deutschen Volkstums. Vom 7. Oktober 1939 – dekret nie był publikowany w *Reichsgesetzblatt*; zob. Alfons KŁAFKOWSKI, *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów* (Poznań: Instytut Zachodni, 1946), s. 79; cf. *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946. Official Text. English Edition* (Nuremberg: Secretariat of the International Military Tribunal, 1948 [dalej: IMT Nuremberg 1948]), t. 26, s. 255–257 [dokument 686-PS]; zob. też: Karol Maria POSPIESZAŁSKI, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Wybór dokumentów. Cz. 1: Ziemie „wcielone”* (Poznań: Instytut Zachodni, 1952), s. 176–178 – „Die Folgen von Versailles in Europa sind beseitigt. Damit hat das Grossdeutsche Reich die Möglichkeit, deutsche Menschen, die bisher in der Fremde leben mussten, in seinem Raum aufzunehmen und anzusiedeln und innerhalb seiner Interessengrenzen die Siedlung der Volksgruppen so zu gestalten, dass bessere Trennungslinien zwischen ihnen erreicht werden. Die Durchführung dieser Aufgabe übertrage ich dem Reichsführer-SS [...]“; przekład: „Dekret Wodza i Kanclerza Rzeszy o umocnieniu niemieckości”, w: *Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka, 1939–1945* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1970), t. 1, s. 112–114; w kwestii późniejszych rozporządzeń, choćby: Eil-Runderlass des Reichsführers SS und Chef der Deutschen Polizei betreffend Vermögenswerten in den eingegliederten Ostgebieten und den besetzten polnischen Gebieten. Vom 16. Dezember 1939, i wykorzystania środków materialnych i finansowych uzyskanych z konfiskat i eksploatacji dóbr na Wschodzie; zob. przyp. 19.

¹¹ Fragment pisma-obwieszczenia Göringa o symbolu St. M. Dev. 9547 – raczej zbioru dyrektyw niż rozporządzenia skierowanego do Generalnego Gubernatora oraz gauleiterów zarządzających obszarami polskimi, które niebawem miały zostać wcielone do Rzeszy – przedrukowano w: IMT Nuremberg 1948, t. 36, s. 482, 483 [dokument 410-EC].

¹² „Erlaß des Führers und Reichskanzlers über die Verwaltung der besetzten polnischen Gebiete. Vom 12. Oktober 1939“, *Reichsgesetzblatt*, T. 1, 1939, Nr. 210, s. 2077, 2078 [24 Oktober 1939]; zob. też: IPN GK 196/258 Proces Józefa [Josefa] Bühlera, t. 258, k. 1 (r–v); Karol Maria POSPIESZAŁSKI, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Cz. 2: Generalna Gubernia* (Poznań: Instytut Zachodni, 1958), s. 51–54; przekład: „Dekret Wodza i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej o administracji okupowanych polskich obszarów”, w: *Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka, 1939–1945*, t. 1, s. 116, 117.

¹³ 15 XI 1939 Frank powołał Urząd Powierniczy dla Generalnego Gubernatorstwa – „Verordnung über die Errichtung einer Treuhandstelle für das Generalgouvernement = Rozporządzenie o założeniu Urzędu Powierniczego dla Generalnego

I po raz kolejny należałoby w tym miejscu użyć spójnika: „zanim”, ponieważ trzy dni wcześniej niż Hitler powołał Franka na urząd przysłanego Generalnego Gubernatora, 9 października, Kajetan Mühlmann (il. 1), sekretarz stanu w stanie spoczynku, otrzymał z rozkazu Göringa misję i specjalne pełnomocnictwo zabezpieczenia skarbów sztuki w okupowanych polskich obszarach¹⁴. Kajetan Mühlmann, z wykształcenia historyk sztuki, z profesji zaś doskonały specjalista od „public relations”, inteligentny i skuteczny, był wiernym stronnikiem i przyjacielem Arthura Seyß-Inquarta, nazistowskiego kanclerza Austrii (12–14 marca 1938), Namiestnika Rzeszy w Austrii (do 1 maja 1939), później ministra Rzeszy i zastępcy Generalnego Gubernatora, powołanego przez Hitlera, podobnie jak Frank, wspomnianym dekretem z 12 października. Seyß-Inquart jako kanclerz Austrii zapewnił Mühlmannowi wysoką godność Sekretarza Stanu i powierzył mu zarząd nad zasobami dzieł sztuki grabionymi po „zjednoczeniu” zarówno bogatym żydowskim kolekcjonerom, jak i różnym wrogom ideowym.

Jednak w zaanektowanej Austrii, czyli w Marchii Wschodniej, Mühlmann został zdymisjonowany 23 czerwca 1939 r. przez Josefa Bürckla, Komisarza Rzeszy do spraw Ponownego Zjednoczenia Austrii z Rzeszą Niemiecką, i dlatego powierzona mu w październiku przez Göringa misja na okupowanych polskich obszarach, pełniona u boku Hansa Franka i Arthura Seyß-Inquarta, była dlań „drugą szansą”, nadzieją na wykazanie się, by ponownie wejść w łaski Hitlera i zająć odpowiednie dla siebie miejsce w strukturach władzy¹⁵. Nie mógł się dać „oszwabić” żadnym szabrującym konkurentom z SD czy pełnomocnikom Ministerstwa Nauki, Wychowania i Oświaty Narodowej Rzeszy takim choćby, jak Dagobert Frey¹⁶. Efekty działań jego i jego nowego urzędu musiały mieć charakter spektakularny, nie

Gubernatorstwa”, *Verordnungsblatt für das Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete* = *Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa dla okupowanych polskich obszarów* [dalej: *Verordnungsblatt GGP*] 1939, Nr. 6, s. 36, 37; zob. też: POSPIESZALSKI, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Cz. 2: Generalna Gubernia*, s. 126–128; następnie, wyniku konferencji w Berlinie 4 XII 1939 uzyskał od Przewodniczącego Rady Ministrów do spraw Obrony Rzeszy i Pełnomocnika do spraw Planu Czteroletniego nominację na Generalnego Pełnomocnika do spraw Planu Czteroletniego i uwieńczył sukcesem zabiegi o akceptację władz w Berlinie dla zasady pełnego podporządkowania Urzędu Powierniczego dla Generalnego Gubernatorstwa dyrektywom Wydziału Gospodarki Urzędu Generalnego Gubernatora i potwierdzenie niezależności wspomnianego urzędu od Urzędu Powierniczego Wschód w Berlinie; zob. FRANK, *Tagebuch*, IPN GK 95/1 (d. vol. I/2), k. 86–89 (d. k. 84a–84d); zob. też: *Dziennik Hansa Franka*, red. Stanisław PIOTROWSKI (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1957), s. 256, 398 (przekład); *Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka, 1939-1945*, t. 1, s. 91–93 (przekład).

¹⁴ Ausweis Mühlmanna podpisany przez Ericha Gritzbacha, szefa Urzędu Przewodniczącego Rady Ministrów do spraw Obrony Rzeszy – odpis: IPN GK 196/297 Proces Józefa [Josefa] Bühlera, t. 297, k. 155 (d. k. 154); zob. też; *ibid.* t. 295, k. 179; por. Jonathan PETROPOULOS, *The Faustian Bargain. The Art World in Nazi Germany* (New York: Oxford University Press, 2000), s. 186, 326.

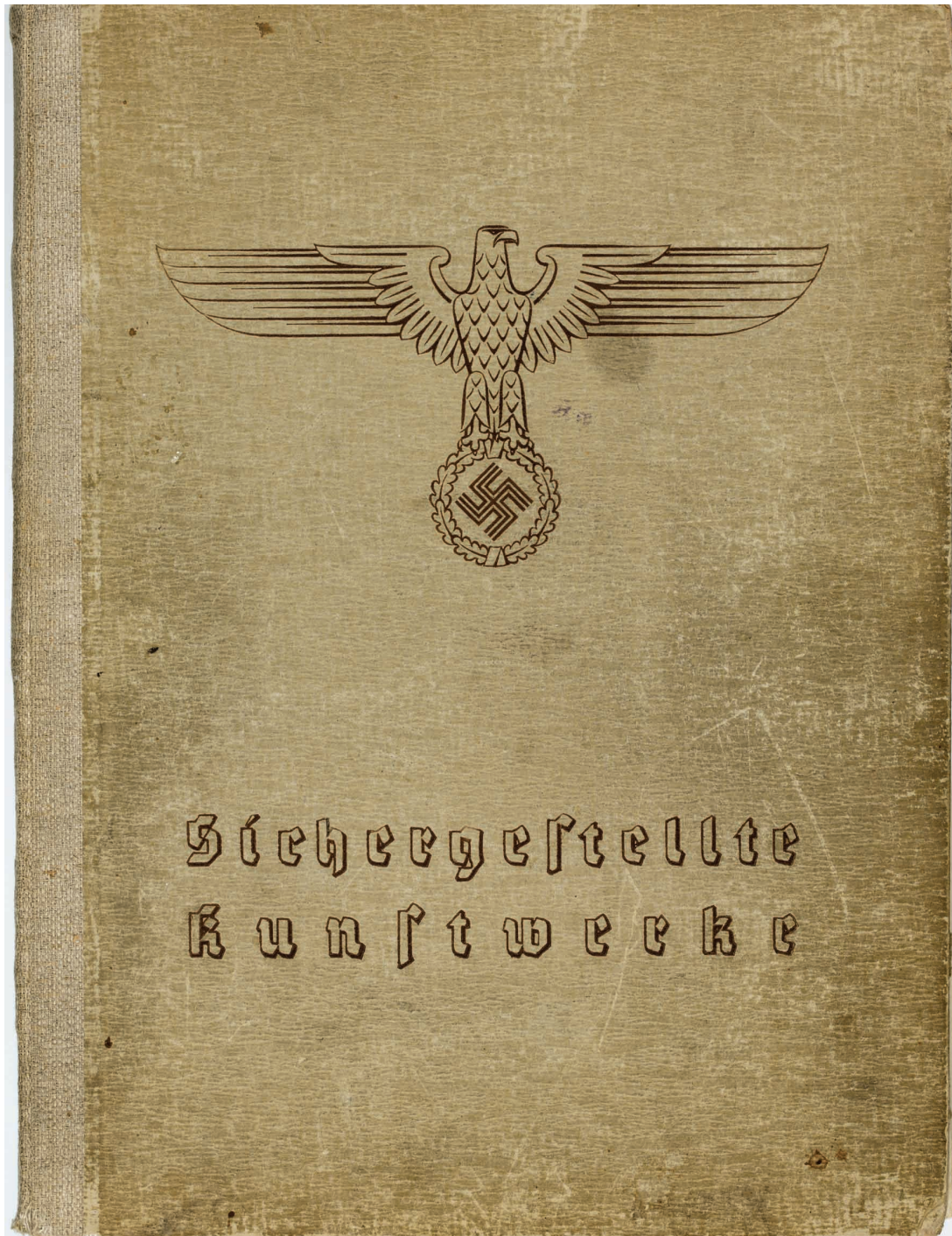
¹⁵ Jonathan PETROPOULOS, „The Importance of the Second Rank. The Case of the Art Plunderer Kajetan Mühlmann”, w: *Austro-Corporatism. Past, Present, Future*, red. Günther BISCHOF, Anton PELINKA, (New Brunswick: Transaction Publ., 1996), s. 190; *Id.*, *The Faustian Bargain*, s. 185, 186; Tadeusz ZADROŻNY, „Kajetan i inni (3). Druga szansa Kajetana”, *Cenne, Bezcenne/Utracone*, nr 2 (2010), s. 30–33.

¹⁶ Znamienna, wskazująca na głębokie osobiste zaangażowanie wydaje się reakcja Mühlmanna na wieść o rekwizycjach skrzyń w Pełkiniach opisana przez Stefana Saturnina Komornickiego – według Marka Rostworowskiego Mühlmann zirytował się i przy Komornickim nazwał rabunkiem rekwizycję przeprowadzoną przez Gestapo; zob. Marek ROSTWOROWSKI, *Gry o Dame* (Kraków: Baran i Suszczyński, 1994), s. 86; reakcja Mühlmanna musiała być jednak ostrzejsza, bo pod datą 28 XI 1939, czyli w niecałe dwa miesiące po wydarzeniu, Pelagia Potocka w relacji z rozmowy z Leopoldem Ruprechtlem z Kunsthistorisches Museum w Wiedniu o wywiezieniu z Pełkiń skrzyń ze zbiorami Muzeum Książąt Czartoryskich wspominała: „[...] p. Konserwator Komornicki opowiadał, jaką niewyraźną miał minę i jaki był wściekły Staat Sekretär [sic!; Staatssekretär] dr. Mühlmann, kiedy pojechawszy do Pełkiń z dr Komornickim [...] nie znalazł już ani jednej paki”; zob. Pelagia POTOCKA, *Dziennik wydarzeń w Muzeum XX. Czartoryskich*, maszyn., k. 8 – według kserokopii przed laty kurtuazyjnie udostępnionej autorowi; źródło to, jak zapewniano autora, wkrótce ma być opublikowane

*1. Kajetan Mühlmann, austriacki sekretarz stanu.
Fot. ze zbiorów Bildarchiv und Grafiksammlung,
ÖNB, Wien, sygn. P 1848 (ok. 1938)*

w opracowaniu naukowym Janusza Nowaka; zob. też: Kajetan MÜHLMANN, *The Total Seizure of Art Through the Third Reich During the War*, k. 5 (National Archives and Records Administration [dalej: NARA], M1946, (d. RG 260 Box 435 – Mühlmann, Kajetan: Investigation – Personal Statements), <https://www.fold3.com/image/283752663>).

2. Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement
– katalog-sprawozdanie,
egz. kontrolny ze Zbiorów Specjalnych IS PAN, Warszawa.
Fot. P. Jamski (2016)

budzić żadnych wątpliwości co do profesjonalizmu, stąd zapewne pomysł kierowanej na ręce Wodza i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej prezentacji wyników zabezpieczeń w postaci okazałego drukowanego sprawozdania połączonego z albumami zdjęć skonfiskowanych obiektów, najlepszych z możliwych, dziś znanego jako Sichergestellte Kunstwerke im

Auf Grund der Verordnung des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete vom 16. 12. 1939 konnte der Sonderbeauftragte für die Sicherung der Kunst- und Kulturgüter innerhalb von sechs Monaten fast den gesamten Kunstbesitz des Landes erfassen, mit einer einzigen Ausnahme:

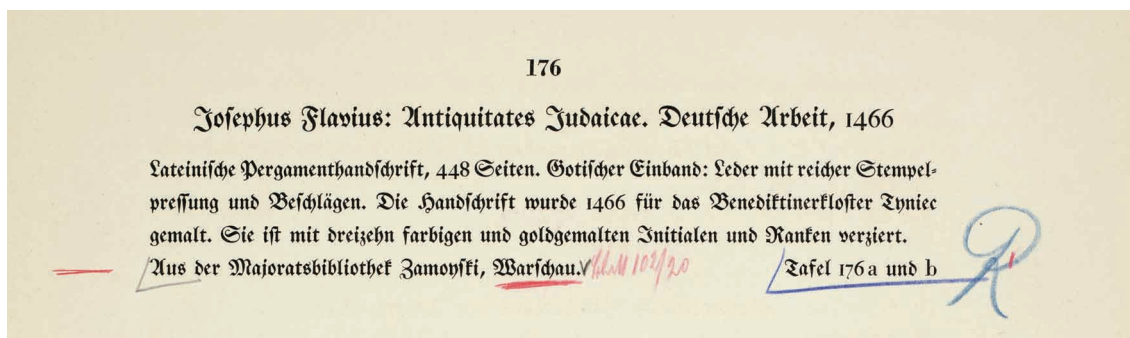
3. Sicherstellte Kunstwerke im Generalgouvernement – *raport Pełnomocnika Specjalnego o wykonaniu zadania; fragment. Fot. P. Jamskiego (2016)*

Generalgouvernement¹⁷ (il. 2). Pełnomocnictwa Göringa umożliwiały Mühlmannowi działanie, ale dla osiągnięcia odpowiedniej skuteczności konieczna była osobna akceptacja i pełnomocnictwo Generalnego Gubernatora, a ten włączył Mühlmanna w struktury Urzędu Generalnego Gubernatora, dodając mu szereg innych obowiązków związanych z kierowaniem Działem Kultury¹⁸. Od Mühlmanna zależał na przykład los szkolnictwa w Generalnym Gubernatorstwie. Gdy 16 grudnia 1939 r. Himmler jako Komisarz Rzeszy do spraw Umocnienia Niemczyzny wydał rozporządzenie o konfiskacie dóbr kulturalnych na okupowanych dawniej polskich obszarach, zakładające natychmiastowy wywóz dzieł sztuki i kosztowności, Frank, widząc, że bezcenne obiekty mogą wymknąć mu się spod kontroli, odpowiedział w pięć dni później własnym antydatowanym rozporządzeniem, tym przez wielu przywoływanym, opatrzonym datą 16 grudnia 1939¹⁹. Opublikowanie

¹⁷ Konrad AJEWSKI, Tadeusz ZADROŻNY, „Straty muzeów i kolekcji artystycznych Warszawy w latach 1939–1945”, w: *Straty Warszawy 1939–1945. Raport*, red. Wojciech FALKOWSKI (Warszawa: Miasto Stołeczne Warszawa, 2005), s. 571–573, 602; Tadeusz ZADROŻNY, „Kajetan i inni (4). Adolfa darem uhonorowanie”, *Cenne, Bezcenne/Utracone*, nr 4 (2011), s. 41–45; egzemplarz kontrolny katalogu Sicherstellte Kunstwerke im Generalgouvernement wykorzystywany niegdyś przez Grupę Południową Urzędu Pełnomocnika Specjalnego dostępny online na stronach Instytutu Sztuki PAN w Warszawie: <http://www.ispan.pl/pl/zbiory/zbiory-specjalne/sichergestellt-kunstwerke>.

¹⁸ Do nominacji Mühlmanna na kierownika wydziału Erziehung, Wissenschaft und kulturelle Angelegenheiten im Amt des Generalgouverneur musiało dojść w okresie od 8 do połowy listopada 1939; cf. *Besprechung des Herrn Generalgouverneurs in der Bergakademie, Krakau, Mittwoch, den 8. November 1939; 11:15 Uhr*, w: FRANK, *Tagebuch*, IPN GK 95/1 (d. vol. I/2) k. 40; cf. *Organisation der Zentralbehörde des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete und Geschäftsverteilungsplan des Amtes des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete*, 15. I. 1940, IPN GK 94/I/112 *Regierung des Generalgouvernements, 1939–1945*, I/112, k. 3, 24–20 (d. 3, 114–120); nazwa wydziału bywała skracana do „Kulturelle Angelegenheiten” i tak podawano ją w literaturze: Eugeniusz Cezary KRÓL, *Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej Guberni (1939–1945)* (Warszawa: WSiP, 1979), s. 35; Piotr MAJEWSKI, *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa, 1939–1945* (Warszawa: Trio, 2005), s. 190.

¹⁹ Rozporządzenie Heinricha Himmlera jako Reichsführera SS, Szefa Niemieckiej Policji i Komisarza Rzeszy do Spraw Umacniania Niemczyzny, o konfiskacie dóbr kulturalnych na okupowanych polskich dawniej obszarach „dla dobra Rzeszy Niemieckiej do dyspozycji Komisarza Rzeszy do Spraw Umocnienia Niemczyzny”, nakazujące niezwłoczne przeprowadzenie konfiskat i przekazanie zabezpieczonych dzieł sztuki i precjozów, akt, ksiąg i dokumentów w ręce powierników i pełnomocników wyznaczonych przez przewodniczącego Wspólnoty Badawczo-Oświatowej „Das Ahnenerbe” ogłoszone w okólniku Himmlera, wydane bez wcześniejszych ustaleń z władzami Generalnego Gubernatorstwa, wywołało natychmiastową reakcję Hansa Franka; zob. Bühler, *Die Gesetzgebung im Generalgouvernement*, k. 22–24, w: IPN GK 196/385 *Proces Józefa [Josefa] Bühlera*, t. 385, k. 173–175; zob. też: Karol Maria POSPIESZALSKI, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Wybór dokumentów. Cz. 1: Ziemie „wcielone”* (Poznań: Instytut Zachodni, 1952), s. 207–211; „Verordnung über die Beschlagnahme von Kunstgegenständen im Generalgouvernement = Rozporządzenie o konfiskacie [sic!] dzieł sztuki w Generalnym Gubernatorstwie”, *Verordnungsblatt GGP*, 1939, Nr. 12, s. 209, 210 [21. Dezember 1939]; zob. też: POSPIESZALSKI, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Cz. 2: Generalna Gubernia*, s. 446–448; w języku polskim też m.in.: „Dokumenty”, wybór i oprac. Władysław BARTOSZEWSKI, w: *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, red. Stanisław LORENTZ (Warszawa: PIW, 1970), t. 2, s. 416–418.

4. Sicherstellte Kunstwerke im Generalgouvernement – przykład opisu – nota 176 – Iosephus Flavius Antiquitates Iudaicae, De bello Iudaico, *rkps iluminowany BOZ (Cim. 1); fragment.*

Fot. Piotra Jamskiego (2016)

tego rozporządzenia umocniło niewątpliwie pozycję Mühlmanna²⁰, ale w funkcji Pełnomocnika Specjalnego występował już wcześniej i w imieniu Generalnego Gubernatora, z jego upoważnienia nadzorował zabezpieczenia dóbr kulturalnych²¹. Dwie grupy dobrych do Urzędu specjalistów, jedna w Krakowie, druga w Warszawie, działały operatywnie, selekcyjując i zabezpieczając różnorodne obiekty artystyczne, sprawując kontrolę nad muzeami i bibliotekami zarówno państwowymi, samorządowymi, kościelnymi, jak i prywatnymi. Do końca czerwca następnego roku zamknięto pierwszy etap działań polegający na przeglądzie zasobów (il. 3), podziale obiektów wedle kategorii jakościowych, zgromadzeniu wybranych w depozytach oraz opisaniu ich w wykazach i w okazałym wspomnianym katalogu-sprawozdaniu (il. 4–5). Na zabyśnięcie, na wymarzoną okazałą wystawę w Berlinie nie uzyskano zgody.

Mühlmann, spodziewając się zapewne istotnych zmian, jakie mogła przynieść ofensywa na Zachodzie, 6 maja 1940 r. poprosił Generalnego Gubernatora o zwolnienie go z niektórych obowiązków i ograniczenie ich do najbardziej odpowiadającej mu funkcji niezależnego kierownika Wydziału Sztuki, czyli osoby nadzorującej zgromadzone dobra

²⁰ Jego osobie i urzędowi powierzono wszelkie decyzje w sprawie „całkowitego publicznego posiadania” dzieł sztuki w Generalnym Gubernatorstwie i udzielono delegacji do wydania przepisów wykonawczych (ibid.); zob. też: „Erste Durchführungsvorschrift zur Verordnung vom 16. Dezember 1939 über die Beschlagnahme von Kunstgegenständen im Generalgouvernement = Pierwsze postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 16 grudnia 1939 r. o konfiskacie dzieł sztuki w Generalnym Gubernatorstwie”, *Verordnungsblatt GGP*, 1940, T. 2, Nr. 6, s. 61, 62 [6. Februar 1940]; POSPIESZAŁSKI, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Cz. 2: Generalna Gubernia*, s. 448, 449; w języku polskim m.in. „Dokumenty”, s. 418, 419.

²¹ Najwcześniejszy zapamiętany w polskich źródłach akt obecności Kajetana Mühlmanna w Krakowie jest związany z datą 16 X 1939; tego dnia rozdysponowywał on wawelskimi pomieszczeniami i sprzętami, i zarządzał przygotowaniami Wawelu na przyjazd Generalnego Gubernatora i jego urzędników; zob. Adolf SZYSZKO-BOHUSZ, *Wawel pod okupacją niemiecką, wspomnienia z lat 1939–1945*, k. 4, w: IPN GK 196/298 *Proces Józefa [Josefa] Bühlera*, k. 177 (d. k. 176)); Tadeusz ZADROŻNY, „Kajetan i inni (3). Druga szansa Kajetana”, s. 32, 33; w opublikowanej wersji wspomnień Szyszko-Bohusza w tym miejscu pojawia się błędnie – zapewne wprowadzone przez redakcję – nazwisko Josef Mühlmann, wskazujące na brata Kajetana; zob. Adolf SZYSZKO-BOHUSZ, „Wawel pod okupacją niemiecką. Wspomnienia z lat 1939–1945”, *Rocznik Krakowski* 31 (1949–1957), s. 15; w dwa tygodnie później, 28 X 1939, w dniu wizyty Heinricha Himmlera w Krakowie i jego konferencji z Seyß-Inquartem, w gmachu przy ul. Pomorskiej 2 odbyło się inne spotkanie Pełnomocnika Specjalnego z przedstawicielami Einsatzkommando 2/1 i Kommando Paulsen, na którym Mühlmann pojawił się już jako SS-Standartenführer, najwyższy stopniem SS-man wśród zebranych (!) i w imieniu Generalnego Gubernatora poinformował współtowarzyszy o pierwszeństwie swojej misji zabezpieczenia dzieł sztuki i zakazie ich wywozu z obszaru Generalnego Gubernatorstwa; zob. MEŻYŃSKI, *Kommando Paulsen, październik–grudzień 1939 r.*, s. 42, 46–56; ID., *Kommando Paulsen. Organisierter Kunstraub in Polen 1942–1945* [sic!], s. 43, 44, 51–71.

5. Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement – jedna z dwu ilustracji do noty 176 (s. 158; Antiquitates ks. X, rozdz. 1). Repr. fot. oryginalnej (1940) ze zbiorów Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu - Państwowych Zbiorów Sztuki

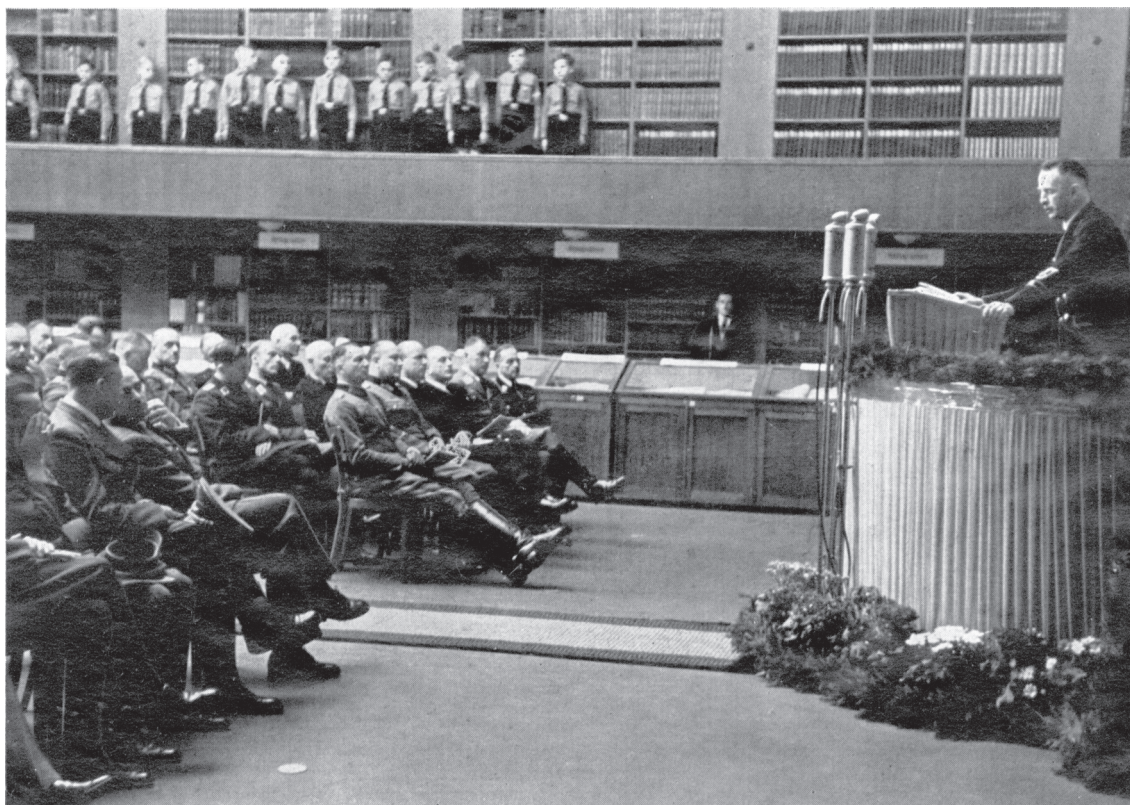
kulturalne i ważniejsze, bogatsze muzea²². W efekcie od 18 czerwca 1940 r. Mühlmann i jego współpracownicy, pełniąc różne misje w regionach, z których pochodzili bądź w których odgrywali ważną rolę, kontrolowali całość skonfiskowanego zbioru, dojeżdżając co jakiś czas do Krakowa. Strzegli przy tym stanowczo nienaruszalności swych kompetencji. Sam Kajetan Mühlmann w ślad za Seyß-Inquartem, mianowanym 19 maja 1940 r. Komisarzem Rzeszy dla Okupowanych Holenderskich Obszarów, przybył do Hagi, w której oparłszy się na strukturach okupacyjnego Komisarzatu Administracji i Sprawiedliwości kierowanego przez Friedricha Wimmera, niczym w Generalnym Gubernatorstwie miał przeprowadzać spisy dzieł sztuki, w Holandii jednak głównie zbiorów mogących być uznane za mienie wrogie, ich wartość miał poddać ocenie, przeprowadzać selekcję i dokonywać konfiskat dóbr kulturalnych. Zorganizował nowy niezależny urząd pozwalający mu stać się jednym z najważniejszych artystycznych dostawców Hitlera i ważną postacią na niemieckim rynku sztuki. W Generalnym Gubernatorstwie też „nie odpuszczał” i twardo walczył o zachowanie pozycji zdobytej wśród okupacyjnych elit. Rozpraszenie dzieł sztuki nie leżało w jego interesie. Argument zawsze brzmiał podobnie jak w datowanym na 27 maja 1941 r. piśmie Josepha Ernsta, dyrektora mühlmannowego biura, adresowanym do Franza Keitha, szefa Kancelarii Generalnego Gubernatora: „[...] wybór pierwszy obejmuje wszystkie dzieła, które miały być przeznaczone na wystawę w Berlinie i o sposobie ich ostatecznego wykorzystania wedle zastrzegających praw zdecydować Wódz, względnie Pan Generalny Gubernator”²³.

Gustaw Abb, przyszły oponent Mühlmanna, profesor, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Berlinie, przewodniczący Stowarzyszenia Bibliotekarzy Niemieckich, przybył do Krakowa później, bo z początkiem lipca roku 1940 (il. 6), o czym po latach wspominał polski dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej Edward Kuntze²⁴. Abb miał stanąć na czele Staatsbibliothek Krakau, referatu Sprawy Biblioteczne i zarazem Głównego Zarządu Bibliotek.

²² Besprechung mit Staatssekretär Dr. Mühlmann, 6 Mai 1940, w: FRANK, *Tagebuch*, IPN GK 95/7 (d. vol. 4/2) k. 382, 383; cf. [Besprechung mit] Staatssekretär Dr. Mühlmann, 7. Mai 1940, 17:30, w: *ibid.*, k. 412, 413; zob. też: Abteilungsleitersitzung in der Bergakademie, 10. Mai 1940, Beginn: 10:35, w: *ibid.*, t. 3 Abteilungsleiter-Sitzungen (d. vol. 2/2) k. 168; Abteilungsleitersitzung in der Bergakademie, 14. Juni 1940, Beginn: 10:45, w: *ibid.*, k. 178; cf.: Besprechung mit Staatssekretär Dr. Mühlmann und Hofrat Watzke, 18. Juni 1940, 10:40, w: *ibid.*, t. 8 (d. vol. 4/3; 1940 Bd. 2.) k. 613; zob. *Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen, 1939–1945*, red. Werner PRÄG, Wolfgang JACOBMEYER (Stuttgart: Institut für Zeitgeschichte, 1975), s. 194; w świetle wskazanych powyżej zapisów Dziennika Hansa Franka nominacja Adolfa Watzkego na szefa Abteilung Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung została przez Generalnego Gubernatora przedstawiona kierownikom wydziałów jego urzędu na posiedzeniu 14 VI 1940; do przekazania przez Mühlmanna władzy nad wydziałem doszło dopiero 18 VI 1940 podczas rozmowy obu, Watzkego i Mühlmanna, z Generalnym Gubernatorem; w tym kontekście Watzke podawał w późniejszych zestawieniach datę 14 V 1940, o miesiąc wcześniejszą niżby to wynikało z przytoczonych zapisów; zob.: Aufstellung der seit November 1939 bis heute abgeordneten Beamten aus dem Reiche [...], Krakau, den] 20. November 1940, Abschrift, w: Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht [dalej: AUJ HWU] 36 Urzędnicy Wydziału Głównego Nauki i Oświaty 1941, 1944, bez numeracji kart.

²³ „Kategorie oder Wahl I umfaßt alle jene Kunstgegenstände, die s. Zt. [d.h. seiner Zeit] für die geplante Ausstellung in Berlin bestimmt waren und über deren endgültige Verwendung sich der Führer bezw. [d.h. beziehungsweise] der Herr Generalgouverneur die Entscheidung vorbehalten haben” – Deponierte Kunstgegenstände in der Staatsbibliothek, w: IPN GK 196/297 Proces Józefa [Josefa] Bühlera, t. 297, k. 199.

²⁴ Edward KUNTZE, „Dzieje Biblioteki Jagiellońskiej pod okupacją niemiecką w okresie od 1 września 1939 do 18 stycznia 1945 r.”, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 25 (1975), s. 12, 13; Piotr LECHOWSKI, *Biblioteki Krakowa w okresie okupacji niemieckiej 1939–1945* (Kraków: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział w Krakowie, 1999), s. 22, 23, 30, 31; *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945. Wybór dokumentów źródłowych*, wybór i oprac. Andrzej MEŻYŃSKI, współprac. Hanna ŁASKARZEWSKA (Warszawa: LTW, 2003), s. 32, 33, 279, 280, 469, 470; MEŻYŃSKI, *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945*, s. 95, 124, 125.

6. Gustav Abb przemawiający podczas uroczystego otwarcia Staatsbibliothek Krakau w dniu 4 kwietnia 1941. Repr. za: Staatsbibliothek Krakau. Feierliche Eröffnung ..., Krakau 1941

Dyrektor Kuntze pilnie wyczekiwał jego decyzji o rozpoczęciu przenosin zagrożonego księgozbioru Biblioteki Jagiellońskiej do nowego gmachu. Zbiory tejsze w wyniku przejścia dawnych jej pomieszczeń przez Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej znalazły się w trudnej, niebezpiecznej wręcz sytuacji. Gdy Abb przybył do Krakowa, w administracji niemieckiej kiełkowały pomysły prawne zmierzające do pełniejszego wykorzystania koncepcji *debellatio*, czyli zawojowania, podboju²⁵. Jak pisał Albert Weh, kierownik wydziału ustawodawczego Generalnego Gubernatorstwa: „Na mocy uznanych zasad prawa narodów ginie władza państwowa państwa, jeżeli zostanie zupełnie powalone. Powalenie Polski było zupełne; niemieckie zwycięstwo zmiotło Rzeczpospolitą Polską. W przypadku zupełnego podbicia w rękę zwycięzcy znajduje się rozporządzanie ludnością

²⁵ Pomimo powstania Rządu Polskiego na Obczyźnie i jego aktywności na arenie międzynarodowej, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeszy w odpowiedzi na zapytanie Oberkommando der Wehrmacht [dalej: OKW], czy państwo polskie istnieje *de iure* i czy nadal jest ono w stanie wojny z Rzeszą Niemiecką, wyjaśniało już w połowie maja 1940 r., zastrzegając tajność interpretacji, że wojna z Polską jest skończona ostatecznie, że obszary polskie przeszły pod suwerenność innych państw i stan rzeczy na ziemiach polskich należy traktować nie jako *occupatio bellica*, ale jako *debellatio* – stan zawojowania, zniszczenia przeciwnika i położenia kresu jego egzystencji państwowej; zob. Czesław MADAJCZYK, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce* (Warszawa: PWN, 1970), t. 1, s. 115, 116; CYPRIAN, SAWICKI, *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału*, s. 362; zob. teksty źródłowe w: IPN GK 196/136 Proces Józefa [Josefa] Bühlera, t. 136, k. 45–47; o rozwoju koncepcji *debellatio* w niemieckiej narodowosocjalistycznej doktrynie prawa narodów, o jakości forsujących ją teoretycznych wywodów, rzeczywistych skutkach tej idei w odniesieniu do ziem polskich objętych we władanie przez Generalne Gubernatorstwo oraz zaniku woli utrzymania pozorów, że czwarta konwencja haska jest respektowana zob. KŁAFKOWSKI, *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*, zwłaszcza s. 42–44, 48, 49, 78–105, 118–121, 140, 149, 150; zob. też: Id., *Prawo międzynarodowe publiczne* (Warszawa: PWN, 1981), s. 249, 250, cf. s. 405, 406, 428–433.

i obszarem państwa”²⁶. Inspirowały go słowa Wodza i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej z mowy w Reichstagu z 6 października 1939, ale i założenia, i wykładnia były z gruntu fałszywe. Polska nigdy bowiem nie została całkowicie podbita, formacje podziemne walczyły nadal, regularne oddziały były się poza granicami, rząd emigracyjny pracował na Obczyźnie i na arenie międzynarodowej reprezentował interesy Polski, w kraju istniały struktury państwa podziemnego, a co więcej, sama koncepcja *debellatio* była obarczona błędem prawnym, stała w oczywistej sprzeczności z paktem Brianda-Kellogga, podpisanym przez Niemcy w 1928 r. Jednak z woli Hitlera wyrażonej 8 lipca roku 1940 już w następnym miesiącu odjęto od nazwy Generalnego Gubernatorstwa istotne definiujące dopełnienie „dla okupowanych polskich obszarów”, po czym na mocy niedrukowanego zarządzenia Franka z 27 lipca oraz innego datowanego na 1 grudnia rozporządzenia (ogłoszonego 9 XII 1940), powołano Rząd Generalnego Gubernatorstwa w miejsce dotychczasowego Urzędu Generalnego Gubernatora. 24 września 1940 Generalny Gubernator podpisał oparte na idei *debellatio*, choć nie odwołujące się do niej wprost poprzez użycie tego terminu, Rozporządzenie w sprawie własności na [sic!] majątku byłego państwa polskiego, w którym wszelkie dobra zajęte na mocy rozporządzenia z dnia 15 listopada 1939 r. o konfiskacie majątku byłego państwa polskiego na obszarze Generalnego Gubernatorstwa uznano za własność Generalnego Gubernatorstwa²⁷. Z tego rozporządzenia, a nie z odwoływania do norm prawnych okupacji wojennej, uczynił Gustaw Abb narzędzie swoich sukcesów na polu „odsyłania skonfiskowanych bibliotek”²⁸. Mühlmann, który działał na podstawie pełnomocnictw zbudowanych na regułach prawa okupacyjnego, czy raczej na rzekomym ich respektowaniu, argumentację Abba z gruntu ignorował i odrzucał, odwołując się do decyzji Wodza i Kanclerza Rzeszy Niemieckiej, która przynajmniej teoretycznie miała zapaść dopiero po zakończeniu wojny. Poza tym z urzędem Mühlmanna w Krakowie toczył Abb w tle nieustanne potyczki o przestrzeń biblioteczną pierwszego piętra w Nowym Gmachu, walczył też o uznanie swoich praw i możliwości decydowania o konfiskacie bibliotek, jak choćby w roku 1941 we Lwowie, z którego

²⁶ Cyt. za: CYPRIAN, SAWICKI, *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału*, s. 362; w oryginale: „Nach anerkannten Völkerrechtsgrundsätzen geht die Staatsgewalt eines Staates unter, wenn sie völlig niedergeworfen ist. Die Niederwerfung Polens war eine totale; der deutsche Sieg hat die Republik Polen «hinweggefegt» [...] In diesem Falle der völligen Niederwerfung (*debellatio*) steht die Verfügung über Staatsvolk und Staatsgebiet in der Hand des Siegers”; zob. WEH, *Das Recht des Generalgouvernements* [...], 1941, A100, s. 1, przyp. 3.

²⁷ Besprechung mit Staatssekretär Dr. Bühler, Burg, Krakau; Mittwoch, den 10. Juli 1940, 15:00, w: FRANK, *Tagebuch*, IPN GK 95/9 (d. vol. 5/1), k. 644–645; w kwestii związanych z tym regulacji zob. Der Herr Generalgouverneur empfängt Staatssekretär Dr. Bühler, Burg, Krakau; Mittwoch, den 24. Juli 1940, 09:30, w: *ibid.*, k. 696; cf. WEH, *Das Recht des Generalgouvernements* [...], 1941, A102, s. 8 [przyp. 1 – „Im Verordnungsblatt nicht veröffentlicht”]; *Id.*, *Prawo Generalnego Gubernatorstwa* [...], 1941, A102, s. 8 [przyp. 1 – „W Dzienniku rozporządzeń nie ogłoszono”]; POSPIESZALSKI, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Cz. 2: Generalna Gubernia*, s. 78–80; cf. KŁAFKOWSKI, *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*, s. 78–80 – według Klafkowskiego 15 VIII 1940 wyznacza cezurę merytorycznego i instytucjonalnego przejścia okupanta do urzeczywistnienia koncepcji *debellatio* Polski, co miało być związane z wprowadzeniem w życie rozporządzenia zatytułowanego: „Erlaß über organisatorische Neuregelungen im Generalgouvernement“ datowanego na 31 VII 1940; zob. też: „Verordnung über das Eigentum an dem Vermögen des früherer polnischen Staates = Rozporządzenie w sprawie własności na [sic!] majątku byłego państwa polskiego”, *Verordnungsblatt für das Generalgouvernement = Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa* [dalej: *Verordnungsblatt GG*], 1940, Nr. 59, s. 314, 315 [9. Oktober 1940]; WEH, *Das Recht des Generalgouvernements* [...], 1941 E810 s. 1–2; *Id.*, *Prawo Generalnego Gubernatorstwa* [...], 1941 E810 s. 1–2; POSPIESZALSKI, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Cz. 2: Generalna Gubernia*, s. 260–262.

²⁸ Zob. [Pismo Gustava Abba do Szefa Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Berlinie], 23. 05. 1941 i [notatka do akt Paula Muliusa], 30. 05. 1941, w: MEŻYŃSKI, *Kommando Paulsen, październik–grudzień 1939 r.*, s. 80–83; *Id.*, *Kommando Paulsen. Organisiertes Kunstraub in Polen 1942–1945* [sic!], s. 134–136.

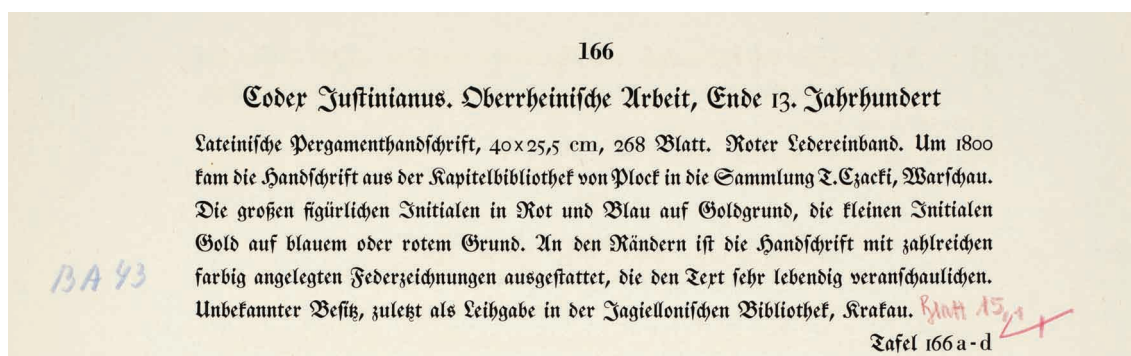
7. Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement – jedna z sześciu barwnych ilustracji do noty 186, czyli kodeksu Baltazara Behema (Garbarz, k. 276).
Repr. z albumu (1940) ze zbiorów Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu - Państwowych Zbiorów Sztuki

Mühlmann wywiózł zbiór rysunków Dürera, zupełnie lekceważąc pełnomocnictwa wydane Abbowi przez Ministerstwo Nauki, Wychowania i Oświaty Narodowej Rzeszy²⁹.

Czwartego kwietnia 1941 r. doszło do uroczystego otwarcia Staatsbibliothek Krakau – wedle Abba i zapewne nie tylko jego, powstała istotna niemiecka instytucja w niemieckim Generalnym Gubernatorstwie³⁰. Jak to podkreślał Edward Kuntze, okazało się, że „Abb

²⁹ Bericht über die vom Sonderauftrag zur Sicherung der Kunstschatze unter der Leitung von Staatssekretär Mühlmann in den Jahren 1939 und 1940 beschlagnahmten Handschriften, Inkunabeln und graphischen Blätter, Krakau, 29. 04. 1943, k. 2, 3, w: IPN GK 255/607 Akta sprawy p-ko [przeciwko] von Palezieux [Palézieux] Ernst-Wilhelm, k. 317, 318; raport stanowił jeden z załączników do pisma Abba do Karla Zülcha, kierownika Głównego Zarządu Muzeów w Generalnym Gubernatorstwie, 30. 04. 1943, w: *ibid.*, k. 315.

³⁰ Staatsbibliothek Krakau. Feierliche Eröffnung durch Herrn Generalgouverneur, Reichsminister Dr. Frank am 4. April 1941, Krakau 1941; cf. Eröffnung der Staatsbibliothek in Krakau, 4. April 1941, w: FRANK, *Tagebuch*, IPN GK 95/21 (d. vol. 10/2), k. 243–250; zob. też: *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, s. 65–73; „Dr. Frank eröffnet die jüngste deutsche Staatsbibliothek”, *Krakauer Zeitung*, nr 78 (5 IV 1941) s. 1; Die Eröffnungsfeier in der Staatsbibliothek, *ibid.*, s. 5; Gustav ABB, „Die deutsche Staatsbibliothek in Krakau”, *Das Generalgouvernement*, Jg. 1, 1941, April–Mai, F. 7/8, s. 42–48.

8. Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement
 – nota 166 – *iluminowany kodeks cywilnego prawa rzymskiego Justyniana*,
rkps Biblioteka Kórnicka (sygn. 824); fragment.
Fot. P. Jamskiego (2016)

nie zamierzał zostawić żadnych polskich urzędzeń i metod pracy, lecz wszystko [w tej ehemaligen Jagellonische Bibliothek] musiało być zrobione na modłę niemiecką³¹. W piśmie z 28 listopada 1941 r. do radcy dworu Adolfa Watzkego, prezidenta Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht, czyli zwierzchnika Abba, dyrektor Staatsbibliothek Krakau powołał się na osobiste polecenie Generalnego Gubernatora, jakie miał otrzymać przy okazji wspomnianego otwarcia Biblioteki Państwowej. Generalny Gubernator nakazał mu dogadać się z sekretarzem stanu Mühlmannem w kwestii zwrotu rękopisów, inkunabułów i grafik, które Mühlmann konfiskował w byłych polskich bibliotekach, które obecnie działały pod niemieckim zarządem³². Abb stwierdził, że pismo wysłane do Mühlmanna 9 kwietnia 1941 do listopada pozostawało bez jakiegokolwiek odpowiedzi³³. Dopiero 27 listopada udało się Abbowi spotkać z Mühlmannem i porozmawiać o dobrach bibliotecznych zarekwirowanych w Krakowie z Biblioteki Państwowej [sic!] i z Biblioteki Czartoryskich oraz z Warszawy z Biblioteki Państwowej i Biblioteki Zamojskich³⁴.

Rozprawiano wówczas nie o rzeczach błahych, lecz o obiektach mających ogromną wartość, także wartość materialną. Przypomnijmy, że z Biblioteki Jagiellońskiej funkcjonariusze Urzędu Pełnomocnika Specjalnego skonfiskowali i zarejestrowali m.in.: iluminowany kodeks Baltazara Behema (Ms. 16; w katalogu Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement poz. [dalej: SK] 186; il. 7); iluminowany kodeks Justyniana (ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej, Hs 824, SK 166; il. 8-9); iluminowany modlitewnik Władysława II Jagiellończyka, króla Czech i Węgier (Ms 4289, SK 178); uchodzący za unikat druk *Passion unseres Herrn Jesu Christi* wytłoczony w Augsburgu w roku 1475 (Inc. 2050, SK 209); dwa rzadkie druki ulotne: Almanach Wrocławski na rok 1495 (Inc. 1979, SK 212) i Almanach Krakowski na rok 1500 (Inc. 2991, SK 215); 14 unikatowych bądź rzadkich inkunabułów graficznych (nr inw. 6889, SK 222; 6890,

³¹ KUNTZE, „Dzieje Biblioteki Jagiellońskiej pod okupacją niemiecką w okresie od 1 września 1939 do 18 stycznia 1945 r.”, s. 25; zob. *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, s. 288.

³² [Pismo Gustava Abba do Adolfa Watzkego, prezidenta Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht, Krakau, 28. 11. 1941, z prośbą o przekazanie do rąk Generalnego Gubernatora], s. 1, w: IPN GK 196/297 Proces Józefa [Josefa] Bühlera, t. 297, k. 225.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

10. Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement
– ilustracja do noty 206, czyli drzeworyt Ukrzyżowanie z Marią i św. Janem, ok. 1435, unikat,
BJ (I. 10580), ob. strata wojenna. Repr. z fot. S. Kolowcy (1940) ze zbiorów Archiwum Zamku
Królewskiego na Wawelu - Państwowych Zbiorów Sztuki

11. Ewangelistarz zw. *Codex aureus pultoviensis*, w katalogu nota 165 – oprawa skomponowana w 4 cw. XIX w. z elementów średniowiecznych i późno antycznych gemm. Repr. za POLONA (barwny odpowiednik czarno-białej fot. 165a J. Scherba z 1940)

12. Ewangelistarz zw. *Codex aureus pultoviensis*, w katalogu nota 165 - k. 12v,
wizerunek św. Mateusza Ewangelisty. Repr. za POLONA
(barwny odpowiednik czarno-białej fot. 165g S. Kolowcy z 1940)

SK 223; 6893, SK 202; 6894, SK 216; 6895, SK 218; 6896, SK 200; 6897, SK 201; 6904, SK 221; 6906 SK 220; 6907, SK 224; 6916, SK 203; 7645, SK 199; 7646, SK 219; 10580, SK 206 – il. 10) oraz fragment unikatowego drzeworytu *Święty Leonard* Hansa Burgkmaira starszego (nr inw. 6905; SK 217). Ze zbiorów Biblioteki Książąt Czartoryskich skonfiskowali, zarejestrowali i wprowadzili do tzw. pierwszego wyboru 18 rękopisów iluminowanych, w tym: ewangeliarz zw. *Codex Aureus Pultoviensis* z końca XI w. (Ms 1207, SK 165; il. 11–12); pontyfikał biskupa Erazma Ciołka (Ms 1212, SK 187); kronikę czeską Přebíka z Radenína, zw. Kroniką Pulkawy (Ms 1414, SK 169); modlitewnik z 1. połowy XV w. (Ms 2943, SK 171); księgę turniejową króla René Andegaweńskiego (Ms 3090, SK 174; il. 13); ewangelistarz na dni świąteczne – *Lectio-nes evangeliarum in diebus festis* z ok. 1450 r. (Ms 3017, SK 175); *Żywot Chrystusa* z 1478 r. (Ms 2919, SK 177); brewiarz franciszkański, zw. brewiarzem króla Zygmunta III Wazy (Ms 1211, SK 179); *Traktat o miłosierdziu chrześcijańskim* Nicolasa Houela (Ms 3092, SK 189) oraz godzinki (Ms 2391, SK 168; Ms 3467, SK 170; Ms 2032, SK 172; Ms. 3024, SK 173; Ms 3022, SK 180; Ms 3093, SK 181; Ms 2422, SK 182; Ms 3020, SK 183; Ms 3025, SK 184), a także album z 24 miniaturami perskimi z wieków XVI i XVII (Ms 3458, SK 194), dwie inne perskie miniatury autorstwa Mohammeda Kassima (Ms XI, 444, karty 10 i 11, SK 192 i SK 193) i cztery indyjskie z XVII i XVIII stulecia (Ms XI, 444, karty 12, 13, 14 i 15, SK 195, SK 198, SK 197 i SK 196). Ze zbiorów Biblioteki Ordynacji Zamojskiej skonfiskowano i zarejestrowano 20 cennych obiektów, ale z nich do pierwszego wyboru zakwalifikowano tylko: iluminowany rękopis *Antiquitates Iudaicae* Józefa Flawiusza wykonany dla opactwa w Tyńcu w 1466 r. (Cim. 1, SK 176); kodeks z herbami kawalerów Zakonu Złotego Runa z rysunkami przypisywany ówczesnie Nikolausowi van der Horst, dziś Hansowi Bolowi (Cim. 153, SK 231)³⁵ oraz miniatury perskie do *Dziejów księżniczki Zulejki* z XVI w. (Cim. 166, SK 190; il. 14) i rękopisu Hafeza z Szirazu także z XVI w. (Cim. 164, SK 191). Pozostałe 16 obiektów, w tym egzemplarz Koranu i iluminowane weneckie rękopisy pergaminowe zostały wpisane na listy wyboru drugiego, tego uzupełniającego. Jednak oczywiście nie były to wszystkie „zabezpieczone” przez Urząd Pełnomocnika Specjalnego obiekty biblioteczne, bo chyba Abb nie o wszystkich od razu wiedział. Dopiero w późniejszych zestawieniach pojawiają się opisy sześciu rękopisów iluminowanych skonfiskowanych ze zbiorów „ehemaligen” Biblioteki Narodowej im. Piłsudskiego w Warszawie oraz kolekcji Gabinetu Rycin Akademii Umiejętności w Krakowie. Abb oczywiście nie wspominał nawet w swych żądaniach o trzech rysunkach Albrechta Dürera z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (SK 226; SK 227; SK 228; pamiętał natomiast o 29 rysunkach ze Lwowa), pomijał zbiory graficzne króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z tejże biblioteki i takie zbiory z Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie (SK – wzmianki ogólne bez numeru po poz. 231). Abb chyba nie odważyłby się spytać też o projekt ołtarza bamberskiego Wita Stwosza (SK 229) i tegoż list do rady miasta Norymbergi (SK 230), obu obiektów ze zbiorów

³⁵ Zmianę atrybucji rysunków ogłoszono w wyniku prac Joanny A. Tomickiej i Stefaana Hauteketego, uporządkowano też opis dziejów obiektu; zob. Joanna A. TOMICKA, „Kodeks z herbami kawalerów Zakonu Złotego Runa». Przegląd problematyki i stan badań nad proveniencją”, *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. Nowa Seria = Journal of the National Museum in Warsaw. New Series* 6 (42), 2017, s. 31–40 (41–47); Stefaan HAUTEKETE, „Kodeks z herbami kawalerów Zakonu Złotego Runa» z Muzeum Narodowego w Warszawie. Analiza, interpretacja i ustalenie autorstwa Hansa Bola”, *ibid.* s. 48–74 (75–89).

13. Księga turniejowa króla René Andegawenskiego, w katalogu nota 174, rkps iluminowany ze zbiorów Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie (Ms. Czart. 3090), s. 11.
Repr. za POLONA

14. Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement - fot. ilustrująca notę 190, czyli Dzieje księżniczki Zulejki Dzamięgo Abd ar-Rachman ben Achmed, miniatura perska, XVI w. (BOZ 166; ob. MN w Warszawie, SKAZ 273).
 Repr. z fot. oryginalnej (1940) ze zbiorów Archiwum Zamku Królewskiego na Wawelu - Państwowych Zbiorów Sztuki

Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie³⁶, ale czy o nich coś słyszał³⁷...

³⁶ Niemal wszystkie obiekty przywołane w tym akapicie mają bogatą literaturę, a dzieje wojenne godne dokładnych analiz i szerokiego omówienia, które niestety wykraczają poza skromne ramy i ściśle określoną tematykę prezentowanego tekstu; jedne z tych obiektów rewindykowane wróciły po wojnie do polskich zbiorów, inne nadal uchodzą za straty wojenne; dla zilustrowania warto odwołać się choćby do przykładu obu niezwykle cennych zabytków ze zbiorów Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego; pierwszy z nich, projekt ołtarza bamberskiego Wita Stwosza, skonfiskowany przez przedstawicieli Urzędu Pełnomocnika Specjalnego, po wojnie został uznany za bezpowrotnie stracony, ale w roku 1977 został rozpoznany przez jednego z polskich badaczy w katalogu Gabinetu Rycin i Zbioru Rysunków Państwowych Muzeów w Berlinie, w ówczesnej Niemieckiej Republice Demokratycznej [dalej: NRD]; w wyniku zabiegów strony polskiej, a dokładniej w następstwie przekazania Niemcom kilku rękopisów muzycznych ze zbiorów dawnej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Berlinie, Erich Honnecker, ówczesny przywódca partyjny i polityczny NRD, rysunek Wita Stwosza „podał narodowi polskiemu” w roku 1980; ten ostatecznie wrócił do Krakowa i został włączony do zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego - zob.: Stanisław WALTOŚ, „Dziwne losy uniwersyteckich «stwoszianów»”, w: ID., *Na tropach doktora Fausta i inne szkice* (Warszawa: WSiP, 2004), s. 54-59; cf. Petra ETTINGER, „Deutsche Kriegsbeute in der DDR. Eine Zeichnung von Veit Stoß aus Krakau”, *Jahrbuch Preußischer Kulturbesitz* 37 (2000), s. 189-205, zwłaszcza s. 189, 192-196, 199 - jak pisała Petra Ettinger, projekt ołtarza bamberskiego Wita Stwosza zidentyfikowano w Berlinie w tamtejszym Kupferstichkabinett Staatliche Museen już 1971 r. i choć doskonale wiadomo, że należał do zbiorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, to jednak zanim rysunek zwrócono prawowitym właścicielom, minęło aż dziewięć lat; warto dodać, że projekt ołtarza bamberskiego zawsze wzbudzał zainteresowanie niemieckich specjalistów; w warunkach wojennych dość wcześnie, bo w marcu 1940 razem z Kodeksem Baltazara Behema został udostępniony do badań Friedrichowi Winklerowi, ówczesnemu dyrektorowi Kupferstichkabinett der Staatlichen Museen; Winkler 16 III 1940 napisał do Mühlmanna list z potwierdzeniem odbioru tych dwu obiektów, okraszony serdecznościami: „[...] den Empfang des a) Behaim-Codex, b) Risses von Veit Stoss für den Bamberger Altar bestätige ich hiermit” - cf. [Pismo Friedricha Winklera do Kajetana Mühlmanna, Sekretarza Stanu], Berlin, C 2 den 16. März [19]40, w: IPN GK 94/I/5988, Regierung des Generalgouvernements, 1939-1945, I/5988, k. 20 r; omawiany projekt ołtarza bamberskiego był zarówno przez Ewalda Behrensa, jak i Hermanna Weidhaasa wzmiankowany w katalogu propagandowej wystawy stwoszowskiej otwartej w Instytucie Niemieckiej Pracy Wschodniej w Krakowie w maju 1941; zob. [Ewald BEHRENS, Hermann WEIDHAAS], *Veit Stoss Ausstellung* (Krakau: Institut für Deutsche Ostarbeit, 1941), [poz.] 86, s. [15, 18, 30] - w katalogu brak paginacji; Sabine AREND, „«Der Behaim-Kodex». Wissenschaft auf Abwegen”, w: *Der Umgang mit dem kulturellen Erbe in Deutschland und Polen im 20. Jahrhundert = Postawy wobec dziedzictwa kulturowego w Niemczech i Polsce w XX w.* (Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2004), s. 369-390, zwłaszcza s. 373; natomiast list Wita Stwosza do rady miasta Norymbergi nadal jest uważany za stratę wojenną; zob. WALTOŚ, „Dziwne losy uniwersyteckich «stwoszianów»”, s. 59-61.

³⁷ Zestawienia „skonfiskowanego mienia bibliotecznego” Abb opracowywał zapewne na podstawie dostarczonych mu wykazów i sprawozdań podległych placówek bibliotecznych, dysponować mógł też właściwymi tym bibliotekom kartami rejestru „zabezpieczeń”, czy jak wolą inni autorzy - kwitami konfiskacyjnymi; przedstawiciele Urzędu Pełnomocnika Specjalnego sporządzali je z reguły w czterech egzemplarzach, z których jeden przekazywali dotychczasowym właścicielom lub ich prawnym reprezentantom; karty o numerze 46, na której 17 marca 1940 wykazano fakt „zabezpieczenia”, czyli konfiskaty, obu wymienionych w tekście obiektów ze zbioru Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Abb z pewnością nie posiadał, bo instytucja ta mu nie podlegała; wątpliwe też by zyskał bezpośredni dostęp do odnośnej dokumentacji Urzędu Pełnomocnika Specjalnego, w tym choćby do egzemplarzy drukowanego i oprawionego w płótno sprawozdania-katalogu Sichergestellte Kunstwerke im Generalgouvernement, który jako dokument, a nie publikacja, jak dziś błędnie sądzą niektórzy autorzy, nie był ówczesnie powszechnie dostępny; charakterystyczne, że w celu identyfikacji wymienianych obiektów Abb, w przeciwieństwie do autora prezentowanego tekstu, nie posługiwał się numerami tego katalogu; dlatego należałoby uznać, że Abb po prostu mógł nie wiedzieć, względnie nie chciał wiedzieć, o konfiskacie projektu ołtarza bamberskiego Wita Stwosza i listu tegoż do rady miasta Norymbergi, choćby z racji pogłosek o przekazaniu ich do Kancelarii Rzeszy; natomiast z pewnością wiedział o „zabezpieczeniu” w Warszawie z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej, czyli w instytucji mu podległej, przejętej w zarząd Staatsbibliothek Warschau, trzech wspomnianych w tekście rysunków Albrechta Dürera; jednak informacje - choćby nie potwierdzone oficjalnie - o tym, że rysunki te zostały podarowane Wodzowi i Kanclerzowi Rzeszy Niemieckiej, musiały go onieśmiewać na tyle, że zrezygnował z podejmowania jakichkolwiek kroków w celu „odzyskania”, czy raczej ich przejęcia; gwoździem do trumny i dopełnieniem obrazu należałoby dodać, że krążące pogłoski o przekazaniu projektu ołtarza bamberskiego i listu Wita Stwosza do Kancelarii Rzeszy, znalazły w końcu odzwierciedlenie w zestawieniach obiektów pierwszego wyboru nie przekazanych Palézieux w 1943 przez Wernera Kudlicha, tego swoistego „likwidatora” Urzędu Pielęgowania

Podczas wspomnianego listopadowego spotkania Mühlmann odwołał się do rozporządzenia z 16 grudnia 1939 i przepisów wykonawczych z 15 stycznia 1940, dowodząc, że działał z woli Generalnego Gubernatora, o czym świadczą zapisy przytoczonych regulacji. Abb zaś argumentował, że podtrzymywanie w mocy tego zarządzenia należy uznać za nieuzasadnione w sytuacji, gdy istnieje już w Krakowie odpowiednia niemiecka instytucja³⁸. Co więcej, skoncentrowanie w jednym miejscu tak wielu cennych dzieł może stanowić wielkie zagrożenie w przypadku nalotów bombowych; lepiej zachować je w rozproszeniu i uczynić dostępnymi dla czytelników-naukowców. Mühlmann najwyraźniej wymigiwał się, ale według Abba nie uchylał się przed proponowanym rozwiązaniem, odwołując się do decyzji Generalnego Gubernatora. Abb nie mogąc dopiąć swego, powtórzył argumenty na rzecz zachowania kodeksu Behema na ziemiach Generalnego Gubernatorstwa i dostępu naukowców do tak istotnego dowodu wpływu niemieckiej kultury („wyrwanie” obiektu z kontekstu obniżyłoby jego wartość)³⁹, i wspominał też o specjalnym poleceniu Generalnego Gubernatora wydanym mu 4 kwietnia tegoż roku przy okazji uroczystego otwarcia Staatsbibliothek Krakau. Następnego dnia oryginał pisma przekazano do Kancelarii Zamek, czyli Kancelarii Generalnego Gubernatora, skąd 4 grudnia skierowano je do rąk sekretarza stanu Bühlera⁴⁰.

Abb nie zrażał się chwilowymi niepowodzeniami. Dnia 10 grudnia sporządził notatkę do akt dla Karla Kleina, głównego referenta kancelarii Bühlera, w której wszczęte działania uznał za nader pozytywne: „[...] kroki podjęte 28. 11. 1941 przez Wydział Główny Nauki i Oświaty Publicznej – Zarząd Główny Bibliotek – uważam za właściwe. Skoro niemiecki Zarząd Biblioteczny został powołany, nie istnieje żaden powód, by książki i rękopisy, które wcześniej do zasobu bibliotek należały, trzymać oddzielnie i przez to przeczyć ich przeznaczeniu. O tyle wydaje się to słuszne, że rozporządzenie z 16. 12. 1939 o konfiskacie dzieł sztuki w Generalnym Gubernatorstwie staje się w jakimś zakresie nieaktualne przez fakt ustanowienia niemieckiego zarządu bibliotecznego. Jednak nawet wówczas, gdyby do tego argumentu nie chciano się przychylić, nie powinno nic stać na drodze, by urzeczywistnić inną propozycję i przy utrzymaniu konfiskaty oddawać te książki do dyspozycji bibliotekom, do których one należą”⁴¹.

W nawiązaniu do otrzymanego raportu Bühler wystosował 12 grudnia 1941 r. pismo do Mühlmanna, w którym informował Pełnomocnika Specjalnego o krokach poczynionych przez Główny Zarząd Bibliotek i prosił go o odpowiedź, czy istnieją jakiegokolwiek racje,

Sztuki Dawnej, następcy prawnego Urzędu Pełnomocnika Specjalnego – cf. Aus dem Katalog I. Wahl wurden bisher nicht übergeben ... [Krakau 1943, bzw. 1944], w: Zbigniew Kazimierz WITEK, *Dokumenty strat kultury polskiej pod okupacją niemiecką 1939–1944 z archiwum Karola Estreichera = Cultural Losses of Poland during the German Occupation 1939–1944. Documents from the Archives of Karol Estreicher* (Kraków: Pałac Sztuki, 2003), s. 592.

³⁸ [Pismo Abba do Watzkego], Krakau, 28. 11. 1941, s. 2, w: IPN GK 196/297 Proces Józefa [Josefa] Bühlera, t. 297, k. 225.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Potwierdzenia obiegu pisma – ibid., s. 3, w: IPN GK 196/297 Proces Józefa [Josefa] Bühlera, t. 297, k. 226.

⁴¹ „Ich halte die Ausführungen der Hauptabteilung Wissenschaft und Unterricht - Hauptverwaltung der Bibliotheken - vom 28.11.1941 für richtig, Nachdem eine deutsche Bibliotheksverwaltung eingerichtet ist, besteht keinerlei Veranlassung, Bücher und Handschriften, die früher zu den Beständen dieser Bibliotheken gehört haben, gesondert aufzubewahren und sie dadurch ihrer Zweckbestimmung zu entziehen. Insofern ist es richtig, daß die Verordnung vom 16.12.1939 über die Beschlagnahme von Kunstgegenständen im Generalgouvernement durch die Einrichtung der deutschen Bibliotheksverwaltung teilweise überholt ist. Aber selbst, wenn man sich dieser Auffassung nicht anschließen wollte, dürfte nichts im Wege stehen, den Vorschlag, die in Frage kommenden Bücher unter Aufrechterhaltung der Beschlagnahme den Bibliotheken, zu denen sie gehören, zur Verfügung zu stellen, zu verwirklichen” – Aktenvermerk für Herrn Oberlandesgerichtsrat [Karl] Klein, Krakau, 10. 12. 1941, w: ibid., k. 227.

które należałoby rozważyć przeciw temu zwrotowi, to znaczy raczej za zniesieniem względnie utrzymaniem konfiskaty⁴². W zastępstwie z upoważnienia odpowiedział Ernst: „pragnę wyjaśnić, że przedmiotowe rękopisy, które skonfiskowane zostały na podstawie rozporządzenia z 16. 12. 1939 r. i ujęte w Wyborze Pierwszym, tzn. w tym tak zwanym katalogu przewodniku, wraz z innymi w tym katalogu wyszczególnionymi dziełami sztuki tworzą jednolitą całość. Co się tyczy wykorzystania Wyboru Pierwszego istnieją odrębne instrukcje, dlatego proszę, dla ich rozstrzygnięcia [...] przyjąć łaskawie termin aż do powrotu pana Sekretarza Stanu dr. Mühlmanna, który Panu wówczas ustnie zda relację”⁴³ (il. 15). W rezultacie 12 lutego 1942 r. Abb otrzymał od Bühlera odpowiedź odmowną: „Gubernator Generalny uznał, że w świetle warunków wojennych [sic!] wspomniane rękopisy mają pozostać pod dozorem Pełnomocnika Specjalnego do spraw Zabezpieczenia Skarbów Sztuki”⁴⁴.

Mimo jednoznacznej odmowy, Abb nie miał zamiaru rezygnować. Naiwnością byłaby wiara, że do działań na rzecz przejęcia skonfiskowanych bezcennych obiektów bibliotecznych pobudzały go jedynie chęć wypełnienia rozporządzeń Generalnego Gubernatora, oddanie swej misji i urzędnicza gorliwość w realizowaniu poleceń zwierzchników, którzy sami przecież we wspomnianej odpowiedzi Sekretarza Stanu z 12 lutego dali świadectwo, że nie oczekują spełnienia woli wyrażonej 4 kwietnia 1941 r. Może doznane upokorzenia pobudzały ambicję i ożywiały pragnienie odegrania się na Mühlmannie, ale tego i innych stanów emocjonalnych Abba nigdy nie będziemy pewni. Faktycznie, pół roku później Generalny Gubernator powołał 27 lipca 1942 r. w miejsce Urzędu Pełnomocnika Specjalnego do spraw Sporządzenia Spisu i Zabezpieczenia Dzieł Sztuki i Zabytków Kultury nową komórkę administracyjną Amt für die Pflege alter Kunst, czyli Urząd Pielęgnowania Sztuki Dawnej, z tym samym kierownictwem i podobnymi kompetencjami, ale włączoną w strukturę Sekretariatu Stanu Rządu Generalnego Gubernatorstwa, czyli pozbawioną znamię niezależności⁴⁵. Frank uznał, że misja Pełnomocnika Specjalnego, czasowa z natury,

⁴² [Pismo Bühlera do Mühlmanna, Pełnomocnika Specjalnego], Krakau, 12. 12. 1941, s. 2, w: *ibid.*, k. 228v.

⁴³ „Zum Schreiben vom 12. 12. 1941 darf ich mitteilen, daß die gegenständlichen Handschriften auf Grund der Verordnung vom 16. 12. 1939 beschlagnahmt und in die I. Wahl, d.h. [das heißt] in den sogen. [d.h. sogenannten] Führerkatalog, aufgenommen wurden und mit den anderen, in diesem Katalog verzeichneten Kunstgegenständen ein einheitliches Ganzes bilden. Hinsichtlich der Verwendung der I. Wahl liegen besondere Weisungen vor, weshalb ich bitte, mir für die Erledigung ihres Schreibens eine Frist bis zur Rückkehr von Herrn Staatssekretär Dr. Mühlmann, der Ihnen dann mündlich Bericht erstatten wird, zu genehmigen” – [Pismo Ernsta do Bühlera, sekretarza stanu], Krakau, 7. 01. 1942, w: *ibid.*, k. 229.

⁴⁴ „Der Herr Generalgouverneur hat angeordnet, dass mit Rücksicht auf die Kriegsverhältnisse bis auf weiteres die genannten Handschriften in der Obhut des Sonderbeauftragten für die Sicherung der Kunstschätze verbleiben sollen” – [Pismo Bühlera do Głównego Zarządu Bibliotek], Krakau, 12. 02. 1942, w: *ibid.*, k. 234; wcześniej w styczniu w kontekście zwrotów z Berlina zabiegał Abb zarówno za pośrednictwem Kleina, jak i bezpośrednio u Bühlera o interwencje w sprawie 20 brakujących rękopisów ze zbiorów Biblioteki Ordynacji Zamojskiej, które zostały skonfiskowane przez Urząd Pełnomocnika Specjalnego – [Notatka do akt dla Kleina wraz z załączonym wykazem nadal brakujących rękopisów ze zbiorów Biblioteki Ordynacji Zamojskiej] Krakau, 13. 01. 1942, w: *ibid.*, k. 230, 231; [Pismo Abba do Bühlera, sekretarza stanu], Krakau, 22. 01. 1942, w: *ibid.*, k. 232.

⁴⁵ Na wydanie decyzji o użytkowaniu posiadanych dzieł sztuki (raczej pozyskanych drogą konfiskat) nowy urząd był zobowiązany do uzyskania zgody Hauptabteilungen Finanzen und Wirtschaft, czyli Głównych Wydziałów Finansów i Gospodarki, czego dotychczas nie praktykowano; konieczność uzyskania takiej zgody wynikała z podkreślenia praw Generalnego Gubernatorstwa do tych dóbr, zyskanych na mocy rozporządzenia z 24 września 1940 wydanego w sprawie „własności na majątku” [sic!] byłego państwa polskiego – zob. „Verordnung über das Amt für die Pflege alter Kunst = Rozporządzenie o Urzędzie Pielęgnowania Sztuki Dawnej”, *Verordnungsblatt GG*, 1942, Nr. 62, s. 419, 420 [1. August 1942]; zob. też: POSPIESZAŁSKI, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*. Cz. 2, *Generalna Gubernia*, s. 449, 450; w języku polskim też: „Dokumenty”, s. 433–435; por. ze słowami Generalnego Gubernatora z 24 lutego 1943:

Herrn
Staatssekretär Dr. Bühler
im Hause.

8. 1. 1942
Vorgang!

Betrifft: Rückgabe des durch den Sonderauftrag zur Sicherung der Kunstschatze beschlagnahmten Bibliotheksgutes.

Vorgang: Ihr Schreiben vom 12.12.1941 - 2046 -.

Zum Schreiben vom 12.12.1941 darf ich mitteilen, daß die gegenständlichen Handschriften auf Grund der Verordnung vom 16.12.1939 beschlagnahmt und in die I. Wahl, d.h. in den sogenannten Führerkatalog, aufgenommen wurde, und mit den anderen, in diesem Katalog verzeichneten Kunstgegenständen ein einheitliches Ganzes bilden. Hinsichtlich der Verwendung der I. Wahl liegen besondere Weisungen vor, weshalb ich bitte, mir für die Erledigung Ihres Schreibens eine Frist bis zur Rückkehr von Herrn Staatssekretär Dr. Mühlmann, der Ihnen dann mündlich Bericht erstatten wird, zu genehmigen.

15. Pismo Josefa Ernsta
do Josefa Bühlera, sekretarza
stanu, Krakau, 7. 01. 1942
(bez nagłówka i dekretacji;
IPN GK 196/297 k. 229)

Im Auftrag

minęła i nadszedł odpowiedni moment na zastąpienie misji specjalnych strukturami administracyjnymi właściwymi dla stabilnej konstrukcji ustrojowej Rzeszy Niemieckiej. Jednak niektórzy, zwłaszcza ci, którzy dostrzegali, że Mühlmann w Generalnym Gubernatorstwie częściej bywał reprezentowany niż uczestniczył w pracach władz bezpośrednio, mogli interpretować ten etap przebudowy struktur jako wyraz braku zaufania lub nawet formę degradacji Pełnomocnika Specjalnego. Za narzędzie realizacji planów i kolejnego ataku na Mühlmanna miał Abbowi posłużyć Karl Zülch, niemiecki dyrektor muzeów w Generalnym Gubernatorstwie. Gdy tylko pierwsze objawy niełaski Generalnego Gubernatora zaczęły faktycznie dotyczyć Mühlmanna w lutym, marcu i kwietniu 1943 r.⁴⁶, Abb, który uczestnicząc w różnych konferencjach, był świadomy, że wokół postaci Mühlmanna, jego oponenta, atmosfera gęstnieje⁴⁷, wystosował 13 kwietnia 1943 r. pismo do Zülcha, prosząc go oficjalnie o pilną interwencję w sprawie kodeksu Behema przetrzymawanego przez Urząd Pielęgnacji Sztuki Dawnej, podobnie jak o zaangażowanie w sprawie 50 innych iluminowanych rękopisów, 5 inkunabułów, 15 grafik, 29 rysunków Dürera,

„Auf Grund eines Erlasses des Herrn Generalgouverneurs seien die Kunstgegenstände der 1. Wahl in das Staatseigentum des Generalgouvernements übergegangen”, zapisanymi w notatce zawierającej polecenie dla Wilhelma Ernsta Palézieux, doradcy do spraw sztuki i nieruchomości w Kancelarii Generalnego Gubernatora, które zainicjowało proces przejmowania dzieł sztuki spod kontroli Mühlmanna: „Auch die bereits ins Reich verbrachten Gegenstände der 1. Wahl, einschliesslich des Leonardo-Bildes, seien unverzüglich nach Krakau zurückzubringen” – Vermerk, Krakau, 25. 02. 1943, w: IPN GK 255/607 Akta sprawy p-ko [przeciwko] von Palezieux [Palézieux] Ernst-Wilhelm, t. 1, k. 67 [oryginał]; ibid., k. 229, 408, 498 [odpisy]; cf. IPN GK 164/47 Zbiór BD – Akta badawczo-dochodzeniowe, t. 4 Akta przeciw dr Kajetan Mühlmann, 1946–1948, k. 59 [odpis]; etc.

⁴⁶ *Dziennik Hansa Franka*, s. 130–134; AJEWSKI, ZADROŻNY, „Straty muzeów i kolekcji artystycznych Warszawy”, s. 574, 603; por. Vermerk betreffend die 1. Wahl der sichergestellten Kunstschatze, Krakau, 1. 03. 1943, w: IPN GK 255/607 Akta sprawy p-ko [przeciwko] von Palezieux [Palézieux] Ernst-Wilhelm, t. 1, k. 68, 69; Vermerk, Betr[eff]: Kunstgegenstände der 1. und 2. Wahl, Krakau, 16. 03. 1943, w: ibid., k. 70; Vermerk, Betr[eff]: Kunstgegenstände der 1. und 2. Wahl, Krakau, 18. 03. 1943, w: ibid., k. 71, 72; Vermerk, Betr[eff]: Kunstgegenstände der 1. und 2. Wahl, Krakau, 20. 03. 1943, w: ibid., k. 73.

⁴⁷ E.g.: konferencja z 16 III 1943, podczas której Frank ogłosił, że dzieła sztuki pierwszego i drugiego wyboru należy przetransportować na Zamek – Vermerk [...] Kunstgegenstände der 1. und 2. Wahl, 16. 03. 1943, w: ibid., k. 70 oraz Vermerk [...] Kunstgegenstände der 1. und 2. Wahl, 18. 03. 1943, w: ibid., k. 71, 72.

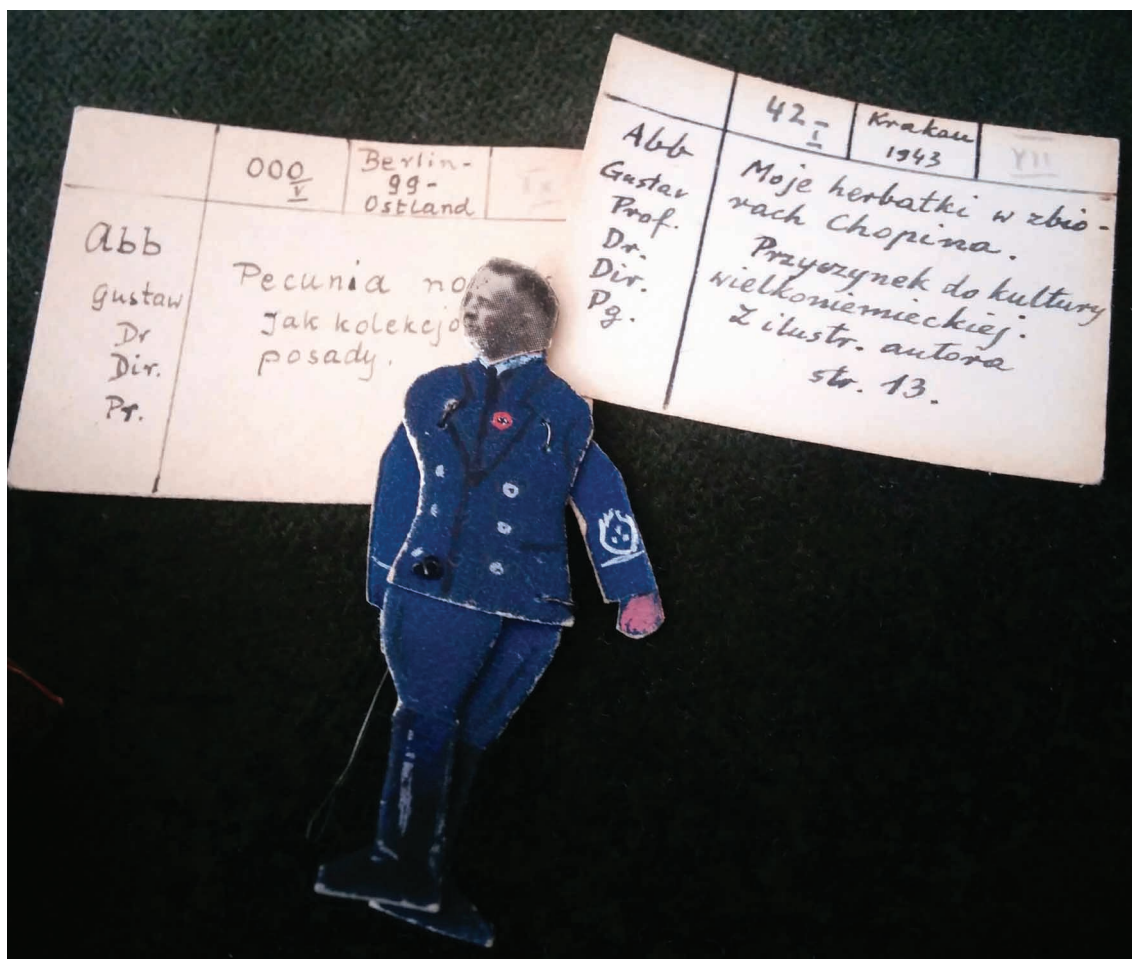
całego zbioru graficznego Akademii Umiejętności⁴⁸. Żądał wręcz: „[...] proszę sprawdzić, czy skonfiskowane przedmioty znajdują się w magazynie Urzędu Pełnomocnika Specjalnego, ponieważ wszystkie te obiekty należą do kolekcji włączonych obecnie do Bibliotek Państwowych w Krakowie, Warszawie i Lwowie [...] ta procedura odpowiada również poleceniu wydanemu mi przez Gubernatora Generalnego przy okazji otwarcia Biblioteki Państwowej 4 kwietnia 1941 r.”⁴⁹ Abb, choćby tylko dla własnej chwały, prosto zmierzał do celu, wypełniając gorliwie polecenie Generalnego Gubernatora dotyczące obiektów bibliotecznych „zabezpieczonych” przez Pełnomocnika Specjalnego i przedstawicieli jego urzędu. Jednak w sporze z Pełnomocnikiem Specjalnym nie uzyskał wiele ani na płaszczyźnie realnej, ani symbolicznej. W kluczowym momencie nie otrzymał nawet wsparcia ze strony Franka. Obiekty biblioteczne, o które zabiegał, były zgromadzone na obszarze podległym jurysdykcji Generalnego Gubernatora i ewentualne ich przejęcie przez podporządkowane niemieckie instytucje leżało w gestii Generalnego Gubernatora. Być może rozpraszanie dóbr kulturalnych i przekazywanie nawet instytucjom zależnym nie służyło interesom i planom samego Franka. W stosownym momencie mógł je przejąć *en bloc*, co faktycznie uczynił.

Akty prawne osadzone na koncepcji *debellatio*, podboju, takie jak Rozporządzenie w sprawie własności na [sic!] majątku byłego państwa polskiego z 24 września 1940 r., którego Abb się uchwycił, by wywierać presję, mogły być źródłem inspiracji dla niemieckiego urzędnika, który w interesie własnym i Niemiec gospodarzył najlepiej jak potrafił świeżo pozyskanym jakoby niemieckim majątkiem. Jednak bez wątplenia chciał przede wszystkim powiększać i ugruntować obszar władzy pełnionego urzędu, co dla biurokraty naturalne. Konsekwencja i upór, z jakimi Abb jako pełnomocnik Generalnego Gubernatora do spraw bibliotekarstwa nacierał w latach 1941 i 1942 na przedstawicieli Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy w poszukiwaniu i wymuszaniu zwrotu bibliotek i cennych obiektów skonfiskowanych w Polsce w roku 1939 przez funkcjonariuszy Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa, niewątpliwie mogły budzić respekt nawet tych, którzy sami powszechnie wywoływali lęk. Abb powoływał się nieustannie na rozporządzenie z 24 września 1940 r. i czynił to, wierząc zapewne w znaczenie tego aktu, dającego Niemcom w sposób oczywisty prawo do polskiego majątku i zarządzania polską ludnością⁵⁰. Nawet Paulowi Myliusowi z Wydziału VII Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, prawnikowi z wykształcenia, świadomość, że prawo nie może działać wstecz, nie

⁴⁸ [Pismo Abba do Zülcha, kierownika Głównego Zarządu Muzeów], Krakau, 30. 04. 1943 wraz z: Bericht über die vom Sonderauftrag zur Sicherung der Kunstschatze unter der Leitung von Staatssekretär Mühlmann in den Jahren 1939 und 1940 beschlagnahmten Handschriften, Inkunabeln und graphischen Blätter, 29. 04. 1943, oraz towarzyszącymi szczegółowymi wykazami, w: IPN GK 255/607 Akta sprawy p-ko [przeciwko] von Palezieux [Palézieux] Ernst-Wilhelm, t. 2, s. 315–321.

⁴⁹ “Ich bitte festzustellen, ob sich diese beschlagnahmten Stücke unter den Ihnen übergebenen Lagerbeständen des Amtes zur Pflege alter Kunst befinden. Da sämtliche Stücke zu Sammlungen gehören, die jetzt den Staatsbibliotheken Krakau, Warschau und Lemberg einverleibt sind [...] Dieses Verfahren entspricht auch der Anordnung, die mir anlässlich der Eröffnung der Staatsbibliothek am 4. 4. 1941 der Herr Generalgouverneur gegeben hat” – *ibid.*, t. 2, k. 315; później, w połowie maja Abb kierował podobne apele do Palézieux, ale tym razem co znamienne, po prostu prosił go o wstawiennictwo u Generalnego Gubernatora w sprawie odzyskania skonfiskowanych przez Urząd Pełnomocnika Specjalnego obiektów bibliotecznych, rękopisów i inkunabułów: [Pismo Abba do Palézieux], Krakau, 15. 05. 1943; wraz z aneksem [Edward KUNTZE] Das Kupferstichkabinett der Polnische Akademie der Wissenschaften, w: *ibid.*, t. 1 k. 89–91v).

⁵⁰ Zob. MEŻYŃSKI, *Kommando Paulsen, październik–grudzień 1939 r.*, s. 80, 81; *Id.*, *Kommando Paulsen. Organisierter Kunstraub in Polen 1942–1945* [sic!], s. 112, 113, 134.

16. Wizerunek Gustawa Abba i bibliograficzne opisy „jego wielkich dzieł” w mini-katalogu ofiarowanym Edwardowi Kuntze, dyrektorowi Biblioteki Jagiellońskiej, w dniu św. Mikołaja 1943 ze zbiorów Sekcji Rękopisów, BJ, rkps Przyb. 398/76. Fot. Tadeusz Zadrożny (2019)

przeszkadzało ulegać Abbowi⁵¹. Odmowa mogła zaowocować przecież interwencją „rozszalałego” Generalnego Gubernatora, wysoko postawionego w hierarchii przywódców ruchu narodowosocjalistycznego⁵². To chyba jednak nie przymioty osobiste Abba, lecz raczej jego „nieświadomy bluff” i ewentualne wątpliwości prawne dotyczące mocy rozporządzeń, na które się powoływał, sprawiały, że okazywał się tak skuteczny wobec Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Berlinie⁵³. Abb ową skuteczność tracił na

⁵¹ Zob. MĘŻYŃSKI, *Kommando Paulsen, październik–grudzień 1939 r.*, s. 81–83; ID., *Kommando Paulsen. Organisiertes Kunstraub in Polen 1942–1945* [sic!], s. 134–136; zob. też: Christian INGRAO, *Wierzyć i niszczyć. Intelektualiści w machinie wojennej SS*, tłum. Magdalena Kamińska-Maurageon (Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2013), s. 157, 158.

⁵² Zob. MĘŻYŃSKI, *Kommando Paulsen, październik–grudzień 1939 r.*, s. 82, 83; ID., *Kommando Paulsen. Organisiertes Kunstraub in Polen 1942–1945* [sic!], s. 136.

⁵³ Nad „prowadzonymi z rozmachem i uporem akcjami rewindykacyjnymi Gustawa Abba” autor zacytowanych tu słów, Andrzej Mężyński, rozpyływał się nie bez zachwyty, śledząc kolejne etapy rozszerzania pakietu żądań wysuwanych wobec Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy w Berlinie, referując i interpretując świadectwa tych działań, a także wskazując na bezcenne obiekty odzyskane na rzecz nadzorowanych przez niego bibliotek w Generalnym Gubernatorstwie – w sumie 63 rękopisy w 64 tomach oraz 6 numerów gazet orientalnych i jeden numer *La Reforme* z 1880 – w tym niewątpliwie najcenniejszy *Kodeks supraski*, który w listopadzie 1941 został dostarczony z Berlina przez kuriera, i ponad sześćdziesiąt innych rękopisów ze zbiorów Biblioteki Ordynacji Zamojskiej (w tym 49 pozycji zinwentaryzowanych w wykazie z 23 listopada 1939), które z polecenia komendanta Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa

własnym polu, w realiach Generalnego Gubernatorstwa, czyli u źródła tego prawa, ożywianego grą doraźnych interesów na wyżynach władzy Rzeszy Niemieckiej⁵⁴.

Ostentacyjna hitlerowska gorliwość i spryt w „urządzaniu się”, których Abb nie tail przed podwładnymi niczym cnót godnych chwały⁵⁵, to dwa dominujące elementy obrazu, jaki po sobie na długo zostawił w pamięci krakowskich bibliotekarzy. Nie był to z pewnością wizerunek „dobrego wujaszka”, dlatego nie można go podejrzewać o to, by działał świadomie na korzyść polskich bibliotek, bo te dlań jako polskie już nie istniały. Jednak ze wspomnień Kazimierzy Tatarowicz można wysnuć wniosek, że w pewnych sprawach Kuntze, dyrektor ówczesnie „niegdyś polskiej” Biblioteki Jagiellońskiej, potrafił tak umiejętnie powodować Abbem, że ten żadnej intrygi nie zdołał dostrzec⁵⁶. Nie ma jednak na to dowodów, że tak działało się też w kwestii odzyskiwania różnych obiektów. Polscy bibliotekarze, którzy podlegali władzy Abba i poznali jego przymioty, ukazywali go raczej jako postać groteskową, jak choćby w przechowywanym dziś w zbiorach Sekcji Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej mini-katalogu (il. 16), „pracy zbiorowej wszystkich serc i rąk kilku” dla dyrektora Kuntzego, ofiarowanej mu w dzień św. Mikołaja roku 1943. W tym mini-katalogu, w którym szufladki z pudełek od zapalek wypełniono sformalizowanymi opisami wyimaginowanych dzieł, również tych charakterystycznych Abbowych, na bibliotecznej mini-fiszce zostały zapisane słowa Świętego Męza, który polskiemu dyrektorowi przynosił w darze symboliczne klucze do niemieckich bibliotek i zapowiadał na rok następny rzeczywistą rewindykację zagrabionych polskich dóbr bibliotecznych, o której śnili twórcy katalogu⁵⁷.

Wspomniana decyzja Generalnego Gubernatora przekazana Abbowi 12 lutego 1942 r. stanowiąca o tym, że rękopisy skonfiskowane na terenie Generalnego Gubernatorstwa mają pozostać pod dozorem Pełnomocnika Specjalnego do spraw Zabezpieczenia Skarbów Sztuki, nie stłumiła urzędniczych ambicji dyrektora Staatsbibliothek Krakau. Sprawę przejścia wykazanych dóbr bibliotecznych traktował on bowiem ze szczególnym zaangażowaniem. Dlatego też w pierwszych miesiącach roku 1943 Abb, jak wspomniano, rozwinął plan poprowadzenia z pomocą Zülcha kampanii zmierzającej do przejścia wspomnianych zabytków⁵⁸. Nie na wiele się to zdało, bo zanim Abb cokolwiek wskórał, Generalny Gubernator postanowił po swojemu i na swoją korzyść rozwiązać kwestię dzieł sztuki w jego imieniu konfiskowanych przez przedstawicieli Urzędu Pełnomocnika Spe-

Okregu Warszawskiego zostały odesłane w grudniu 1941 do Zbiorów Specjalnych Oddziału II Staatsbibliothek Warschau – zob.: MĘŻYŃSKI, *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945*, s. 147–152; spisy przekazanych wówczas rękopisów w: Id., *Kommando Paulsen, październik–grudzień 1939 r.*, s. 70, 71, 75, 76; Id., *Kommando Paulsen. Organisiertes Kunstraub in Polen 1942–1945* [sic!], s. 100–102, 148–149.

⁵⁴ Cf. komentarz Bühlera do rozporządzenia z 24 września 1940 – BÜHLER, *Die Gesetzgebung im Generalgouvernement*, k. 55, 56, w: IPN GK 196/385 *Proces Józefa [Josefa] Bühlera*, t. 385, k. 206, 207; zob. też: KŁAFKOWSKI, *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*, s. 26, 27.

⁵⁵ Kazimiera TATAROWICZ, „Biblioteka Jagiellońska za okupacji. Wspomnienia bibliotekarki”, w: *Ne cedat Academia. Kartki z dziejów tajnego nauczania w Uniwersytecie Jagiellońskim 1939–1945*, wybór i oprac. Maria ZARĘBA, Alfred ZARĘBA (Kraków: WL, 1975), s. 450, 452; zarysowany przez Tatarowicz wyrazisty, karykaturalny niemal obraz Abba, łagodził nieco Kuntze; zob. KUNTZE, „Dzieje Biblioteki Jagiellońskiej pod okupacją niemiecką w okresie od 1 września 1939 do 18 stycznia 1945 r.”, s. 51–54.

⁵⁶ Podkreślano, że: „Kuntze umiał po mistrzowsku postępować z Abbem, a niejednokrotnie przekonywać go, że działa w interesie Niemców”; zob. TATAROWICZ, „Biblioteka Jagiellońska za okupacji. Wspomnienia bibliotekarki”, s. 452, 458.

⁵⁷ Fragment wierszowanego przesłania św. Mikołaja: „Masz tu, Panie, klucze z nieba // Którymi otworzyć trzeba // Wszystkie szwabskie biblioteki, // Bo już dzień jest niedaleki” – Biblioteka Jagiellońska, Sekcja Rękopisów, rkps Przyb. 398/76.

⁵⁸ Cf. przyp. 48.

cialnego i zgromadzonych w magazynach depozytowych. Już 24 lutego 1943 roku, przypominając, że z mocy rozporządzenia wydanego 24 września 1940 r. dzieła w jego imieniu konfiskowane stanowią własność państwową Generalnego Gubernatorstwa, nakazał sprowadzić do Krakowa wszelkie obiekty pierwszego wyboru, które wcześniej wywieziono do Rzeszy⁵⁹. Zamierzał jednak zbiór przejąć w całości, dlatego 17 kwietnia 1943 r. zlecił Wilhelmowi Ernstowi von Palézieux, który w Kancelarii Generalnego Gubernatora pełnił funkcję określaną mianem Referent für Kunst- und Grundbesitz, czyli referenta ds. zasobów sztuki i nieruchomości, by ten wszystkie obiekty artystyczne pierwszego i drugiego wyboru z magazynów w gmachu Staatsbibliothek Krakau, czyli Biblioteki Jagiellońskiej, a także pozostające jeszcze w Warszawie przeniósł na Wawel i co więcej, wyjaśnił losy brakujących obiektów, a po ustaleniu miejsca ich przechowywania, także i te sprowadził w to samo miejsce i do 10 maja 1943 r. złożył sprawozdanie z tych czynności⁶⁰. Decyzja Hansa Franka świadczy o tym, że w Generalnym Gubernatorstwie instrumentalnie traktowano różne regulacje prawne, zwłaszcza wówczas, gdy w grę wchodziła kontrola nad zasobami rzeczy cennych, szczególnie tych uwydatniających rangę i majestat władzy. Owa własność państwowa Generalnego Gubernatorstwa, przejęta na mocy idei *debellatio*, z pogwałceniem regulaminu do czwartej konwencji haskiej z 1907 r., służyć miała nie tyle podległym instytucjom, co jemu samemu, Hansowi Frankowi, i jego urzędowi jako spersonalizowanej emanacji tego niby-państwa, na którego czele postawił go Wódz i Kanclerz Rzeszy Niemieckiej. Jednak proces obejmowania pełną kontrolą całości zbioru dzieł sztuki, zarówno tych pierwszego, jak i drugiego, oraz trzeciego wyboru, a także zasobów stosownej dokumentacji, był dla von Palézieux, jak się okazało, źródłem rozlicznych trosk. Trwał długo, był niezwykle trudny i zawikłany, a zakończył się ostatecznie dopiero 27 lipca 1944 r. podpisaniem przez Mühlmanna i von Palézieux stosownego dokumentu na potwierdzenie przekazania i przejęcia zabytków sztuki i akt⁶¹.

Skrzynie z dziełami sztuki i obiektami rzemiosła artystycznego złożone w schronie na Wawelu już po tygodniu od podpisania tego protokołu, tj. 4 sierpnia 1944 r., w ramach ewakuacji władz i majątku Generalnego Gubernatorstwa zaczęto stopniowo wywozić do składnic na Dolnym Śląsku, zrazu do zamku Manfreda hrabiego von Richthofena w Seichau, który w sierpniu wybrano na wypadek konieczności na przejściową siedzibę Generalnego Gubernatora, a stamtąd niektóre dzieła ewakuowano różnymi drogami i w różnym czasie dalej w głąb Rzeszy. Inne – te, które niemieccy urzędnicy z Kancelarii Generalnego Gubernatora opuszczający Dolny Śląsk porzucili 23 stycznia 1945 r. w tamtejszych składnicach, o ile nie uległy zniszczeniu, rozgrabieniu i nie wpadły w ręce sowieckich oddziałów „trofiejnych”, to odnalezione po wojnie przez polskich muzealników i bibliotekarzy upoważnionych do działań rewindykacyjnych zostały przywiezione do Krakowa lub Warszawy. W efekcie spośród 56 wyodrębnionych i wymienionych w niniejszym tekście obiektów zaliczanych do tak zwanego pierwszego wyboru dzieł zagrabionych z polskich

⁵⁹ „Auf Grund eines Erlasses des Herrn Generalgouverneurs seinen die Kunstgegenstände der 1. Wahl in das Staatseigentum des Generalgouvernements übergegangen [...]”; zob. von PALÉZIEUX, Vermerk, Krakau, den 25. Februar 1943 [notatka zawierające tekst rozporządzenia, który został wydany dnia poprzedniego], w: *ibid.*, t. 1, k. 67; cf. przyp. 45.

⁶⁰ [Pismo Generalnego Gubernatora kierowane do szefa Kancelarii Generalnego Gubernatora, Maximiliana Meidinger, zawierające tekst rozporządzenia i upoważnienia dla Ernsta Wilhelma von Palézieux], Krakau, den 17. April 1943, w: IPN GK 255/607 Akta sprawy p-ko [przeciwko] von Palezieux [Palézieux] Ernst-Wilhelm, t. 1, k. 88 (r-v).

⁶¹ Protokoll betreffend die Übergabe und Übernahme der vom Sonderbeauftragten für die Sicherung der Kunstschatze und Leiter des Amtes für Pflege alter Kunst sichergestellten und an die Kanzlei des Generalgouverneurs übergebenen Kunstschatze und Akten, Krakau, am 27. Juli 1944, w: *ibid.*, t. 3, k. 444, 445.

zbiorów artystycznych i bibliotek na terenie Generalnego Gubernatorstwa pięć pozycji o szczególnej historycznej i artystycznej wartości ofiarowano już w początkowym okresie okupacji Wodzowi i Kanclerzowi Rzeszy Niemieckiej, 6 zaś w czasie ewakuacji pozostawiono w Krakowie w schronie wawelskim. Do składnicy w Seichau, czyli w Sichowie, z tych 56 wywieziono zatem aż 45 obiektów, z czego po wojnie 20 sierpnia 1945 r. Witold Kieszkowski odnalazł 20 w jednej ze skrzyń ukrytych w Bibliotece Schaffgotschów w Cieplicach⁶² i rewindykował je do Krakowa. Dwie pozycje wspomniane w tekście: kodeks Baltazara Behema ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej i francusko-łacińską księgę godzinę z pracowni Mistrza François z 2. połowy XV w. należąca do zbiorów Muzeum Książąt Czartoryskich (Ms. Czart. 2422) niemieccy urzędnicy wywieźli do siedziby Hansa Franka w Neuhaus am Schliersee w Bawarii. Zostały one rewindykowane w 1946 r. przez Karola Estreichera w ramach zorganizowanego przez niego pierwszego transportu rewindykacyjnego⁶³. Projekt ołtarza bamberskiego Wita Stwosza, jak opisano w jednym z przypisów, wrócił do Polski dopiero w roku 1980⁶⁴. Jednak aż 25 obiektów z tych początkowych 56 nadal jest uznawanych za utracone⁶⁵. Straty w rysunkach z tek królew-

⁶² Zob. Witold KIESZKOWSKI, *Składnica muzealna Paulinum i rewindykacja zabytków na Dolnym Śląsku* (Warszawa: Związek Historyków Sztuki i Kultury, 1948), s. 16 (150) [Odb. z: *Pamiętnik Związku Historyków Sztuki i Kultury*, 1948, t. 1].

⁶³ List of Polish Property from the Central Collecting Point, Munich, Date: 25. 4. 1946 (1st shipment), poz. nr 29, 30, 38 (poz. 37 na tej liście dotyczy Biblii ze zbiorów Muzeum Książąt Czartoryskich, którą zagrabiono głównie z uwagi na cenę oprawy – w katalogu *Sichrgestellte Kunstwerke im Generalgouvernement* pozycja 299.) oraz Spis dzieł sztuki przywiezionych dnia 30 IV 1946 r. z Norymbergi, numer monachijski 148/Frank 3/2-3, 148/Frank 3/11, w: WITEK, *Dokumenty strat kultury polskiej pod okupacją niemiecką 1939–1944 z archiwum Karola Estreichera*, s. 272, 290; o dziejach pierwszego transportu rewindykacyjnego Karola Estreichera, w ramach którego wrócił do Polski także ołtarz Mariacki Wita Stwosza i szereg innych cennych dzieł, zob. Agata WOLSKA, *Zagrabiony. Odzyskany. Historia powrotu ołtarza Wita Stwosza do Krakowa* (Kraków: WL, 2019) s. 185–194, 198–214, 224–237, zwłaszcza s. 209; część bogatych, wprowadzonych *en bloc* bez numeru noty na listy tzw. pierwszego wyboru, Zbiorów Graficznych Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie wywieziono również do Neuhaus am Schliersee, skąd poprzez Central Collecting Point w Monachium w liczbie 79 rysunków znakomitych artystów wróciły w ramach drugiego transportu rewindykacyjnego Estreichera; rysunki te zatraciły ślady proveniencji w wyniku przeprowadzonych przez Eduarda Kneisla w październiku i listopadzie 1944 r. w składnicy w Seichau koniecznych interwencjach konserwatorskich, spowodowanych ogólnym zawilgoceniem zespołu rysunków, sklejeniem się wielu kart oraz pleśnią – List of Polish Property from the Central Collecting Point, Munich, Date: 16. 4. 1947 (2nd shipment), no. [Kiste 146 Dr. Frank / 1] 146/Dr. Frank 1/23 – 146/Dr. Frank 1/28 (Giorgio Vasari: *Allegory*; School of Mantegna: *Salvator mundi with angels*; Lodovico Carracci: *Christ healing sick people*; Salviati, Florence: *Allegorical figure*; Italian about 1700: *Martyrdom of a monk*; Italian, 16th/18th: case containing 74 drawings; presumed owner: unknown [...]; history: acquired in Poland), w: Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN) 366 Ministerstwo Kultury i Sztuki, III. Spisy zdawczo-odbiorcze, 387 Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków - Biuro Rewindykacji i Odszkodowań 387/58 Misja prof. [Karola] Estreichera, 1946–1947, k. 67; cf. Roman OLKOWSKI, *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie (1860–1940, 1948). Zarys historyczny i katalog zbiorów = The Society for Encouragement of Fine Arts in Warsaw (1860–1940, 1948) Historical Outline and Catalogue of Works* (Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych, 2020), t. 1, s. 144–148, zwłaszcza s. 148; t. 3, s. 510–512.

⁶⁴ Cf. przyp. 36.

⁶⁵ Oprócz listu Wita Stwosza do rady miasta Norymbergii (SK 230) ze zbiorów Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, o którym jako stracie wojennej wspomniano w przyp. 36 za: WALTOŚ, „Dziwne losy uniwersyteckich «stwoszianów»”, s. 59–61, do dzieł utraconych należy zaliczyć przede wszystkim obiekty, które Pełnomocnik Specjalny podobnie jak wspomniany list Wita Stwosza ofiarował Wodzowi i Kanclerzowi Rzeszy Niemieckiej, czyli trzy rysunki piórem Albrechta Dürera: *Ex-libris Willibalda Pirkheimera* (SK 226), *Najświętsza Maria Panna z Dzieciątkiem, dwoma aniołami i św. Józefem* (SK 227) i *Leżąca lwica*, zwana też *Młodym lwem* (SK 227), wszystkie trzy ze zbiorów królewskich Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie; inne utracone dzieła, spośród tych wymienionych w tekście, zostały wywiezione do przejściowej składnicy w Seichau, obecnie Sichowie na Dolnym Śląsku, i tam ich ślad się urywa; należą do nich inkunabuły graficzne ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie: *Almanach*

skich z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, zespołu objętego *en bloc* spisem dzieł tak zwanego pierwszego wyboru, też pozostają ogromne⁶⁶.

Sprawa „zwrotu mienia bibliotecznego skonfiskowanego przez Pełnomocnika Specjalnego do spraw Zabezpieczenia Skarbów Sztuki i Zabytków Kultury” jest zaledwie epizodem w wojennych dziejach polskich zbiorów bibliotecznych i kolekcji muzealnych, pewnym ciągiem wydarzeń dotychczas szerzej nieznanymi nawet wybitnym badaczom losów polskich zbiorów bibliotecznych w okresie II wojny światowej⁶⁷. Jednak był to epizod na tyle istotny, że analiza treści dokumentów z nim związanych pozwala odsłonić sposób myślenia najwyższych władz Rzeszy Niemieckiej i władz Generalnego Gubernatorstwa o zdobytym „niegdyś polskim” mieniu i sposobach jego zagospodarowania, naszkicować linię podziałów między tym, co w Generalnym Gubernatorstwie wynikało z chęci zachowania pozorów *occupatio bellica*, i tym, co miało źródło w odwołaniu się wprost do koncepcji *debellatio*, i wreszcie ukazać konflikty, które rodziły się za sprawą tych dóbr „zabezpieczonych” dla Rzeszy Niemieckiej. Podobnych historii do odkrycia i opisanego aktu procesowego z 2. połowy lat 40. XX w., dziś nieco zapomniane, skrywają jeszcze wiele. Dokumenty wykorzystane w procesach norymberskich w obszernych wypisach zostały dawno już wydrukowane i dzięki temu są łatwo osiągalne, nawet w Internecie. Dostęp do akt procesów toczonych w Polsce w tamtym okresie przed Najwyższym Trybunałem Narodowym i Sądami Okręgowymi, dla potrzeb których „wydrenowano” niegdyś rozproszone zasoby archiwalne z oryginalnych zapisów, strzegą jeszcze biurokratyczne bariery, choć powinny one służyć pracom badawczym i interpretacyjnym w o wiele szerszym zakresie. Jak łatwo dostrzec na przykładzie „zwrotu skonfiskowanego mienia bibliotecznego” oryginalne, usystematyzowane dokumenty gromadzone i selekcjonowane po kapitulacji Rzeszy Niemieckiej przez ludzi dotkniętych wojennymi i okupacyjnymi doświadczeniami wedle ich własnego klucza, mogą otwierać nowe niewyeksplloatowane jeszcze pola, pozwalać na uzupełnienie obrazu wydarzeń i weryfikację fragmentarycznych interpretacji.

wrocławski na rok 1495 (SK 212), *Almanach krakowski na rok 1500* (SK 215), metaloryt *Święty Augustyn* z ok. 1470 (SK 222), rycina śrutowa *Święty Jodok* (SK 223), miedzioryt Israhela van Meckenem młodszego *Święta Gertruda z Nivelles* (SK 202), rycina śrutowa *Maria z Dzieciątkiem*, rycina flamandzka z ok. 1460 (SK 218), drzeworyt *Święta Anna Samotrzcę*, rycina strasburska z ok. 1500 (SK 216), miedzioryt *Król karciany*, rycina dolnoreńska z ok. 1460 (SK 200), miedzioryt Mistrza E.S. *Samson i Dalila* (SK 201), rycina śrutowa Mistrza górnoeńskiego *Hołd Trzech Króli* z ok. 1470 (SK 221), rycina śrutowa *Święta Rodzina*, rycina dolnoreńska z ok. 1460 (SK 220), rycina śrutowa *Zwiastowanie*, rycina dolnoreńska z ok. 1470 (SK 224), niello *Żywot Marii*, rycina florencka, XV w. (SK 203), miedzioryt *Chusta świętej Weroniki*, rycina górnoeńska z ok. 1450 (SK 199), metaloryt Monogramisty „d” *Dźwiganie Krzyża* z ok. 1460 (SK 219), drzeworyt *Ukrzyżowanie z Marią i świętym Janem*, rycina salzburska z ok. 1435 (SK 206; il. 10) oraz wczesna grafika Hansa Burgkmayra starszego *Święty Leonard* (SK 217), a ze zbiorów Muzeum Książąt Czartoryskich cztery albumowe miniatury, dwie perskie: *Czterech czytających mężczyzn* Mohammeda Kassima, malarza w Tebrizie, z 2. połowy XVII w. (SK 192), tegoż *Młody szlachcic u dwóch uczonych* (SK 193) oraz dwie indyjskie: *Szah Dżihan i sokolnik* z połowy XVII w. (SK 195), *Damy podają wodę księciu* z 2. połowy XVII w. (SK 197).

⁶⁶ Stanisława SAWICKA, Teresa SULERZYŃSKA, *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej, 1939–1945 = Les pertes de dessins au Cabinet des Estampes de la Bibliothèque de l’Université de Varsovie, 1939–1945* (Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1960), zwłaszcza s. 5–8, 10–13.

⁶⁷ Zob. MEŻYŃSKI, *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945*, s. 152.

Rückgabe des Beschlagnahmten Bibliotheksgutes: *Gustav Abb's Argumentation and the Position of Kajetan Mühlmann. An Episode in the History of Polish Artistic Collections during WW II*

The title 'return of confiscated library property' is derived directly from the documents discussed by the Author, namely from a group of several letters dated late 1941 and early 1943, and marked with this term. Following WW II, in the first half of 1948, when an indictment was brought against the German administration of the General Government for war crimes, these documents were incorporated as important into the files of the trial against Josef Bühler. Bühler was initially the Head of the General Government Office for the occupied Polish territories, later State Secretary of the General Government, as well as the deputy of Governor General Hans Frank, who had already been judged by the International Military Tribunal at Nuremberg in 1946, and sentenced to death for war crimes and crimes against humanity. The above-mentioned letters have been analysed and interpreted by the paper's Author in relation to two types of legal concepts implying different acting: *occupation bellica*, war occupation, legal in the light of the international law which diplomats of the German Reich untruthfully maintained in front of the world as applicable to Poland's territories, and *debellatio*, the act of conquering and subduing, illegal, but actually conducted by Nazi Germany in the General Government. The above-mentioned documents have also been interpreted in the context of the war vicissitudes of artworks from Polish artistic resources confiscated by representatives of the Office of the Special Plenipotentiary for the Safeguarding of Works of Art and Cultural Heritage.

The protagonists of the debate followed in the paper were: Gustav Abb, Director of the Nazi-run Staatsbibliothek Krakau, Head of the Main Library Board and the Library Section within the structure of the Main Department of Science and Education of the General Government administration, and above-mentioned Kajetan Mühlmann, Special Plenipotentiary for the Safeguarding of Works of Art and Cultural Heritage. The two individuals are briefly characterized, and their careers presented, with a special focus on the expressed views and activities connected with seizing Polish property. What Abb found of key importance in the polemics was the argumentation referring to the Order on the Property

of the Former Polish State of 24 September 1940 inspired by the *debellatio* concept. In harmony with this Order all the property that had once been property of the former Polish state previously confiscated in the territory of the General Government in the occupied Polish territory was regarded property of the General Government, thus of the institutions of that quasi-state.

On 4 April 1941, the Staatsbibliothek Krakau was ceremoniously inaugurated, and being its Director, Abb concluded that he was entitled to countering claims to the confiscated property of the former Polish state and private cultural institutions. In this case, the property in question was unique library-kept items of enormous artistic, historical, and material value, priceless illuminated manuscripts, incunabula, engraved incunabula, early prints, whole collections of prints and drawings, Oriental miniatures, and finally Albrecht Dürer's drawings. Abb decided to fight with Mühlmann for the right to supervise them. The latter, however, rejected this argumentation, and made reference to the planned decision of the Führer and Reich's Chancellor who, in theory, was to decide about the assignment of the works of art confiscated in the territory of the General Government once the war was over. In their direct dispute in November 1941, Mühlmann quoted the Order on the Sequestration of Art Works in the General Government of 16 December 1939, with implementing provisions issued on 15 January 1940. Nonetheless, even if faced with this argumentation, Abb was not going to surrender, yet on 12 February 1942, he received information from Secretary of State Josef Bühler about the decision to refuse support to his stand: 'The Governor General has reached the conclusion that owing to the war conditions the manuscripts in question shall remain supervised by the Special Plenipotentiary for the Safeguarding of Works of Art and Cultural Heritage'.

In the war vicissitudes of cultural goods confiscated from the Polish artistic and library collections the skirmish over competences between Abb and Mühlmann constituted but an episode. However, it was an event of meaningful impact in the sense that the analysis of the content of related

documents allows to uncover the attitude of the highest authorities of the German Reich and of the General Government with respect to seized 'former Polish' property and its use. Furthermore, it allows to delineate the division between what resulted in the General Government from the desire to keep the appearances of the *occupatio bellica* and what had its source in referring to the *debellatio* concept, and finally to present the conflicts that aroused because of the goods confiscated for the German Reich in the territory of the General Government. Undoubtedly, Abb wanted to extent and consolidate the sphere of the power of the office he exerted, and he showed great commitment to taking over the goods confiscated from libraries. However, soon, in early 1943, it was to become evident that the Governor General had his own plans regarding the confiscated cultural goods, including the library ones. First of all, in February that year he reminded about his own Order of 24 September 1940, the one that Abb had referred to. Based on that order all the collections of art pieces amassed by the Office of the Special Plenipotentiary for the Safeguarding of Works of Art and Cultural Heritage were entirely taken over by Hans Frank as state property. On 17 April 1943, he instructed Wilhelm Ernst von Palézieux, a clerk responsible for art resources and real estate in the Governor General's Office to transfer all the artistic

items from the storages of the Office of the Special Plenipotentiary for the Safeguarding of Works of Art and Cultural Heritage to the Wawel. What is more, von Palézieux was to clarify the whereabouts of the missing items, and once these were identified, to bring them to the Wawel, too. Using his close and trusted collaborators, the Governor General wanted to exert full control over the collection of precious objects which even in Nazi Germany emphasized the authorities' rank and majesty, yet consolidated the grandeur of the individuals in power even more vividly in the General Government, in the lands conquered and stripped of their heritage.

The art works brought by von Palézieux, and placed in the Wawel air-raid shelter in the latter half of 1944 were in their majority evacuated to temporary repositories in Lower Silesia. In the last months of the warfare, some of them, with the use of different means and at different times were transported into the Reich's interior; others were left unguarded by the German officers who were fleeing for their life. Quite a big number of those artworks were in the early years following the end of WW II recovered from Lower Silesia and Germany; places where other works were hidden were discovered much later, even after many years, however, Polish war losses have not as yet been fully recovered, therefore their recovery remains a topical problem.

Translated by Magdalena Iwińska

Bibliografia:

Ajewski, Konrad, i Tadeusz Zadrozny. "Straty muzeów i kolekcji artystycznych Warszawy w latach 1939–1945." W *Straty Warszawy 1939–1945. Raport*, redakcja Wojciech Fałkowski, 565–607, Warszawa: Miasto Stołeczne Warszawa, 2005.

Arend, Sabine. "«Der Behaim-Kodex». Wissenschaft auf Abwegen", W *Der Umgang mit dem kulturellen Erbe in Deutschland und Polen im 20. Jahrhundert = Postawy wobec dziedzictwa kulturowego w Niemczech i Polsce w XX w.*, 369–390, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2004.

Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939-1945. Wybór dokumentów źródłowych, wybór i opracowanie Andrzej Mężyński, współpraca Hanna Łaskarzewska, Warszawa: Wydawn. LTW, 2003.

Cyprian, Tadeusz, i Jerzy Sawicki, *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego*, Poznań: Instytut Zachodni, 1962.

Das Dienstagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen, 1939–1945, hrsg. Werner Präg, Wolfgang Jacobmeyer, Stuttgart: Institut für Zeitgeschichte, 1975.

"Dokumenty." wybór i opracowanie Władysław Bartoszewski, W *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, redakcja Stanisław Lorentz, t. 2 s. 397–567, Warszawa: PIW, 1970.

Ettinger, Petra. "Deutsche Kriegsbeute in der DDR. Eine Zeichnung von Veit Stoß aus Krakau", *Jahrbuch Preußischer Kulturbesitz* 37 (2000): 189–205.

Hautekete, Stefaan. "«Kodeks z herbami kawalerów Zakonu Złotego Runa» z Muzeum Narodowego w Warszawie. Analiza, interpretacja i ustalenie autorstwa Hansa Bola" *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. Nowa Seria = Journal of the National Museum in Warsaw. New Series* 6 (2017): 48–74 (75–89).

Ingrao, Christian. *Wierzyć i niszczyć. Intelktualiści w machinie wojennej SS*, tłumaczenie Magdalena Kamińska-Maurugeon, Wołowiec: Wydawn. Czarne, 2013.

Klaffkowski, Alfons. *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa: PWN, 1981.

Król, Eugeniusz Cezary, *Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej Guberni (1939-1945)*, Warszawa: Wydawn. Szkolne i Pedagogiczne, 1979.

Kułakowski, Tadeusz. "Proces Józefa Bühlera, szefa Rządu Generalnego Gubernatorstwa", W Gumkowski, Janusz, i Tadeusz Kułakowski, *Zbrodniarze hitlerowscy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, 175–266, Warszawa: Wydawn. Prawnicze, 1961.

Kuntze, Edward. "Dzieje Biblioteki Jagiellońskiej pod okupacją niemiecką w okresie od 1 września 1939 do 18 stycznia 1945 r." *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 25 (1975): 5–57.

Lechowski, Piotr. *Biblioteki Krakowa w okresie okupacji niemieckiej 1939–1945*, Kraków: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział w Krakowie, 1999.

Madajczyk, Czesław. *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa: PIW, 1970.

Majewski, Piotr. *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa, 1939–1945*, Warszawa: Wydawn. Trio, 2005.

Mężyński, Andrzej. *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945*, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Departament Dziedzictwa Kulturalnego, 2010.

Mężyński, Andrzej. *Kommando Paulsen, październik-grudzień 1939 r.*, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki. Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw [sic!] Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, 1994.

Mężyński, Andrzej. *Kommando Paulsen. Organisierter Kunstraub in Polen 1942–1945* [sic!], Köln: Ditrach, 2000.

Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka, 1939–1945, wybór i opracowanie Lucjan Dobroszycki, et al., redakcja Zofia Polubiec, kierownictwo naukowe Stanisław Płoski; tłumaczenie Danuta Dąbrowska, Mieczysław Tomala, Warszawa: Książka i Wiedza, 1970.

Olkowski, Roman. *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie (1860–1940, 1948). Zarys historyczny i katalog zbiorów = The Society for Encouragement of Fine Arts in Warsaw (1860–1940, 1948) Historical Outline and Catalogue of Works*, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych, 2020.

Petropoulos, Jonathan. *The Faustian Bargain. The Art World in Nazi Germany*, New York: Oxford University Press, 2000.

Petropoulos, Jonathan. “The Importance of the Second Rank. The Case of the Art Plunderer Kajetan Mühlmann”, W *Austro-Corporatism. Past, Present, Future*, editors Günther Bischof, Anton Pelinka, New Brunswick: Transaction Publ., 1996.

Pospieszalski, Karol Maria. *Hitlerowskie “prawo” okupacyjne w Polsce. Wybór dokumentów. Cz. 1: Ziemie “wcielone”*, Poznań: Instytut Zachodni, 1952.

Pospieszalski, Karol Maria. *Hitlerowskie “prawo” okupacyjne w Polsce. Cz. 2, Generalna Gubernia*, Poznań: Instytut Zachodni, 1958.

Rostworowski, Marek. *Gry o Damę*, Kraków: Wydawn. Baran i Suszczyński, 1994.

Sawicka, Stanisława, i Teresa Sulerzyska. *Straty w rysunkach z Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej, 1939–1945 = Les pertes de dessins au Cabinet des Estampes de la Bibliothéque de l’Université de Varsovie, 1939–1945*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1960.

Szysko-Bohusz, Adolf. “Wawel pod okupacją niemiecką. Wspomnienia z lat 1939–1945.” *Rocznik Krakowski* 31 (1949–1957): 153–182.

Tatarowicz, K. “Biblioteka Jagiellońska za okupacji. Wspomnienia bibliotekarki.” W *Ne cedat Academia. Kartki z dziejów tajnego nauczania w Uniwersytecie Jagiellońskim 1939–1945*, wybór i opracowanie Maria Zaręba, Alfred Zaręba, 442–471, Kraków: Wydawn. Literackie, 1975.

Tomicka, Joanna A. “«Kodeks z herbami kawalerów Zakonu Złotego Runa». Przegląd problematyki i stan badań nad proveniencją” *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. Nowa Seria = Journal of the National Museum in Warsaw. New Series* 6 (2017): 31–40 (41–47).

Waltoś, Stanisław. “Dziwne losy uniwersyteckich «stwoszianów»”, W Id., *Na tropach doktora Fausta i inne szkice*, 39–64, Warszawa: WSiP, 2004.

Witek, Zbigniew Kazimierz. *Dokumenty strat kultury polskiej pod okupacją niemiecką 1939–1944 z archiwum Karola Estreichera = Cultural Losses of Poland during the German Occupation 1939–1944. Documents from the Archives of Karol Estreicher*, Kraków: Pałac Sztuki, 2003.

Wolska, Agata. *Zagrabiony. Odzyskany. Historia powrotu ołtarza Wita Stwosza do Krakowa*, Kraków: Wydawn. Literackie, 2019.

Zadrożny, Tadeusz. "Kajetan i inni (3). Druga szansa Kajetana." *Cenne, Bezcenne/Utracone* nr 2 (2010): 30–33.

Zadrożny, Tadeusz. "Kajetan i inni (4). Adolfa darem uhonorowanie." *Cenne, Bezcenne/Utracone* nr 4 (2011): 38–45.